

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Кафедра соціальної психології

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

**«Психологічні особливості автономії особистості підлітків в сім'ях з
різним стилем виховання.»**

**«Psychological features of adolescents personality autonomy in families with
different parenting styles.»**

Виконала: здобувачка денної форми навчання
спеціальності 053 Психологія
Освітня програма «Психологія»
Кимличенко Єлизавета Вікторівна

Керівник: доктор філософії з Психології,
викладач кафедри соц. психології
Кравець Ю.О.

Рецензент: д.психол.н., професор кафедри
диференціальної і спеціальної психології
Чернявська Т. П.

Рекомендовано до захисту:
Протокол засідання кафедри

№ 9 від «22» травня 2025 р.

Завідувачка кафедри

Захищено на засіданні ЕК № _____
протокол № __ від _____.____.20__ р.

Оцінка _____ / _____ / _____
(за національною шкалою/шкалою ECTS/бали)

Голова ЕК

_____
Кононенко О. І.

_____
Кононенко О. І.

Одеса 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ АВТОНОМІЇ ПІДЛІТКІВ В СІМ'ЯХ З РІЗНИМ СТИЛЕМ ВИХОВАННЯ.....	7
1.1. Сімейне та соціальне середовище як ключовий чинник розвитку автономії підлітків.....	7
1.2. Стилi виховання та їх вплив на автономію підлітків.....	17
1.3 Моделі трансформації стосунків між батьками та підлітками.....	27
Висновки до I розділу	32
РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СТИЛІВ ВИХОВАННЯ НА АВТОНОМІЮ ПІДЛІТКІВ.....	35
2.1. Організація і методи дослідження впливу стилів виховання на автономію підлітків.....	35
2.2. Аналіз результатів дослідження впливу стилів виховання на автономію підлітків та їх інтерпретація.....	38
Висновки до II розділу	58
ВИСНОВКИ.....	61
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	64

ВСТУП

Актуальність дослідження. У сучасному світі тема психологічних особливостей автономії підлітків має вирішальне значення, особливо з огляду на нинішню ситуацію в країні, яка внесла свої корективи. Це колосальний виклик і обов'язок виховати нове, свідоме покоління. Звичайно, батьки та стиль виховання в сім'ї мають вагомий вплив на формування автономності підлітків, адже саме вони по-різному сприяють або перешкоджають особистісному розвитку дитини — зокрема в контексті здатності ухвалювати самостійні рішення, встановлювати соціальні зв'язки, а також формувати уявлення про себе та інших.

Дослідження психологічних аспектів підліткової автономії має широке наукове підґрунтя. Позитивні та довірливі зв'язки між підлітками та дорослими можуть зміцнюватися, коли батьки можуть надати дітям певну частку самостійності. За таких обставин підлітки відчують розуміння та підтримку старших, що може забезпечити позитивне емоційне середовище для їхнього зростання. Своєю чергою, відчуття психологічного благополуччя допомагає формувати особистісні якості у психологічно приємному середовищі.

Через фізіологічну зрілість підлітки особливо гостро можуть відчувати потребу в автономії та незалежності, тому у своїй роботі я зосереджу увагу саме на особливостях підліткового віку. Оскільки батьки або інші близькі дорослі все ще відповідають за дитину, у неї може виникнути кризовий момент, який виникає через конфлікт між внутрішнім відчуттям дорослості та її соціальним становищем. Як наслідок, підліток може відчувати тиск і тривогу на цьому етапі розвитку незалежної особистості.

Отже, досягнення балансу і гармонії між потребою в незалежності та збереженням значущих соціальних зв'язків є ключем до подолання підліткової кризи. Це дає змогу людині вирости у власне «я», не втрачаючи значущих міжособистісних зв'язків, що має вирішальне значення для розвитку її

особистості.

Сімейне виховання дійсно відіграє ключову роль у формуванні незалежності та самосвідомості підлітка. Це відповідальна психологічна місія батьків, адже їхній стиль взаємодії з дитиною суттєво впливає на рівень її самостійності, що, у свою чергу, є невід'ємною складовою процесу соціалізації та становлення особистості.

Вплив різних типів сімейного виховання на ступінь особистої автономії підлітків не був ретельно вивчений, незважаючи на велику кількість літератури, що зумовлює необхідність подальших досліджень у цій галузі. Аналіз цих зв'язків має вирішальне значення для формулювання пропозицій щодо вдосконалення методів навчання, які сприяють розвитку у дітей здорового почуття незалежності.

Підґрунтям для розуміння взаємозв'язку між стилями сімейного виховання та дитячою поведінкою є: теорія безперервності Дж.Боулбі (Боулбі 2003), типологія директивності М. Ейнсворт (Ейнсворт, Боулбі 1991), теорія транзакцій А.Дж.Саме-Роффа (Самерофф, Маккензі 2003), екологічна теорія У. Бронфенбреннера і соціальна теорія навчання А.Бандури (Бандура 2000, Веракса 2014). Маргарет Малер, у свою чергу, розробила теорію сепарації-індивідуації. Емоційний контакт між дитиною та значущими дорослими зазвичай встановлюється ще в ранньому віці, сприяючи формуванню відчуття захищеності та безпеки. Такий зв'язок глибоко впливає на емоційно-особистісний розвиток дитини та часто пов'язаний із формуванням прихильності та прив'язаності.

З огляду на це, у сучасній психологічній науці залишається популярною класифікацією стилів сімейного виховання Д.Баумрінд, яка містить у собі деякі важливі аспекти виховання, зокрема дисциплінарні стратегії, теплоту та контроль. Базуючись на зазначеному вимірюванні, авторка висунула припущення про те, що більшість батьків сприймають сучасний стиль виховання (демократичний, авторитарний, ліберальний), що впливає на характер взаємодії з дитиною.

Мета дослідження – Теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити взаємозв'язок між різними стилями виховання та зростанням автономії підлітків.

Для досягнення поставленої мети я виділила наступні **завдання**:

1. Розглянути теоретичні підходи до вивчення стилів виховання та автономії підлітків і визначити, як вони пов'язані між собою.
2. За допомогою конкретних методик провести емпіричне дослідження у різних сім'ях з різними стилями виховання та визначити як це впливатиме на ступінь автономії підлітків.
3. Оцінити вплив різних стилів виховання на незалежність, благополуччя, самопочуття та ступінь довіри підлітків.
4. Дослідити потенціал для підвищення ефективності виховання підлітків на основі різних підходів до виховання.

Об'єкт дослідження - автономія підлітків у сім'ях з різними стилями виховання.

Предмет дослідження - психологічні особливості впливу різних стилів виховання батьків на рівень автономії підлітків.

Методологія дослідження включала застосування теоретичних та емпіричних методів, а саме:

- Теоретичний аналіз наукової літератури для систематизації підходів вивчення психологічних особливостей автономії підлітків в сім'ях з різним стилем виховання.
- Порівняльний метод для виявлення спільних і відмінних особливостей автономії підлітків в залежності від виявленого стилю виховання. Для цього мною було використано такі психодіагностичні методики як «Аналіз сімейних взаємовідносин» (Ейдемільер Е. Г., Юстицькіс В. В.); «Рівень суб'єктивного контролю» (Е. Ф. Бажин, С. А. Голинкіна, А. М. Еткінд); «Шкала психологічного благополуччя» (Керол Ріфф).
- Узагальнення результатів емпіричних досліджень для подальшого виявлення особливостей формування особистісної самостійності залежно від

сімейного контексту.

Практичне значення роботи полягає в тому, що результати дослідження можуть бути використані для формування пропозицій щодо підвищення ефективності виховання підлітків у сім'ях з різними стилями виховання. Зокрема, результати емпіричного дослідження можуть бути використані для розробки корисних рекомендацій для батьків щодо оптимальних методів виховання, які допоможуть покращити виховний процес у сім'ї та підвищити ефективність психологічної підтримки підлітків, що допоможе їм стати більш самостійними та незалежними, краще пристосовуватися до різноманітних життєвих обставин.

Емпірична база дослідження – в дослідженні взяли участь 50 людей. 25 з яких це підлітки віком від 16 до 20 років, а інші 25 - це батьки, які виховували цих підлітків, віком від 30 до 48 років. Серед батьків п'ятеро людей чоловічої статі і двадцять жіночої. Тоді як серед підлітків десятеро людей чоловічої статі і 15 жіночої.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох основних розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків та списку використаних джерел. Загальний вміст роботи викладено на 68 сторінках. Робота містить 4 таблиці та 7 рисунків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ АВТОНОМІЇ ПІДЛІТКІВ В СІМ'ЯХ З РІЗНИМ СТИЛЕМ ВИХОВАННЯ

1.1. Сімейне та соціальне середовище як ключовий чинник розвитку автономії підлітків

Тема виховання є актуальною та відіграє важливу роль у будь-який період життя та у будь-якій сім'ї, оскільки вона є основою для виконання батьківських обов'язків і у своїй специфічній формі торкається життя кожної людини. Ми всі були дітьми, які увібрали певний виховний вплив наших значущих дорослих. Багато людей серед моїх знайомих і я у тому числі у майбутньому планую опинитися в протилежній ролі і стати тією людиною, яка нестиме основну відповідальність за те, якими людьми стануть мої діти. Протягом усього дитинства ми всі перебували під впливом певного виховання, яке повпливало на формування нашої особистості. Родина є важливою складовою нашого життя в цілому. Це є однією з головних причин того, чому я обрала саме цю тему, адже мій вибір обумовлений моїм особистим інтересом стосовно питання підтримки та атмосфери, яку можна створити в сім'ї для успішної соціалізації та автономії підлітка.

Сім'я є основною ланкою суспільства, що не лише забезпечує біологічне продовження людського роду, а й відіграє важливу роль в інтеграції особистості у соціальне й культурне середовище. Вона є першим соціальним простором, у якому дитина набуває початкового досвіду взаємодії та засвоює основні соціальні навички, за винятком ситуацій, коли з обґрунтованих причин за рішенням суду дитину передають до закладу інституційного догляду. [4].

З іншого ж боку, сім'я може бути і джерелом певного розчарування як для дітей, так і для дорослих. У деяких випадках це сприяє дезадаптивному (тобто соціально небажаному) до патологічного (тобто серйозно порушеного)

розвитку особистості, наприклад, через небажаний спосіб виховання дітей, який застосовує сім'я. Отже, можна сказати, що в сім'ї створюються специфічні умови, які мають фундаментальне значення на вплив та формування особистості дитини.

Згідно з актуальною віковою класифікацією, запропонованою Всесвітньою організацією охорони здоров'я, до підліткового віку належать особи у віці від 13 до 19 років. Відповідно до статті 3 Сімейного кодексу України, сім'я визнається основною та первинною структурною одиницею суспільства. До складу сім'ї входять особи, які ведуть спільний побут, разом проживають і мають взаємні права й обов'язки. При цьому подружжя вважається сім'єю навіть тоді, коли чоловік і дружина не проживають разом через об'єктивні обставини, пов'язані з роботою, навчанням, лікуванням або доглядом за близькими. Дитина належить до сім'ї своїх батьків незалежно від того, чи проживає вона з ними. Підставами для створення сім'ї можуть бути шлюб, родинні зв'язки, усиновлення, а також інші форми, що не суперечать чинному законодавству та моральним принципам суспільства.

Протягом історичного розвитку сім'я зазнала низку трансформацій, проте в умовах сучасної індивідуалізації вона продовжує відігравати значну роль у житті дитини. Функціональне призначення сім'ї полягає не лише у забезпеченні емоційної підтримки та безпеки, а, перш за все, у сприянні пізнанню дитиною навколишнього світу [11]. Через виховну діяльність передаються норми та цінності, які, будучи інтерналізованими, сприяють цілісному формуванню особистості індивіда. Ці норми створюють установки та формують ставлення, що визначають здатність особистості ефективно діяти та орієнтуватися у міжособистісних взаємодіях. Крім того, вони впливають на суб'єктивне сприйняття природи, соціальних відносин та сприяють формуванню унікального уявлення про себе в різних аспектах життєдіяльності. Слід також відзначити, що батьківські моделі поведінки значною мірою впливають на формування самоідентифікації дітей. Таким чином, сім'я виступає як основна соціальна група, що відіграє ключову роль у

процесі формування особистості дитини [20].

Одним із ключових аспектів у цьому контексті є первинний зв'язок між матір'ю та дитиною, що відіграє важливу роль у її психологічному розвитку.

Л. Шулова та С. Бартануш досліджували особливості комунікації між маленькими дітьми (віком від 30 до 36 місяців) та їхніми батьками під час читання ілюстрованої книги. У дослідженні брали участь 14 французьких дітей (7 хлопчиків і 7 дівчаток), взаємодія яких з кожним із батьків була записана на відео в домашніх умовах [26].

Отримані результати свідчать про те, що матері частіше використовують експресивні висловлювання та задають більше інформаційних запитань, тоді як батьки демонструють більш директивний стиль спілкування. Діти, зі свого боку, демонстрували більш наполегливий стиль спілкування з матерями, тоді як у взаємодії з батьками були схильні до більш директивної комунікації. Л. Шулова зазначає, що постійна присутність матері у житті дитини, особливо протягом перших трьох років, є необхідною умовою для її емоційного благополуччя. Водночас роль батька як джерела безпеки та авторитету зростає у подальші роки життя дитини. У підлітковому віці, коли відбувається активний процес відокремлення від батьківського контролю, саме стиль виховання впливає на формування рівня самостійності та відповідальності підлітків [36].

К. Г. Юнг у своїй роботі підкреслює, що суворі диференціація від колективної психіки є ключовою для розвитку особистості через процес індивідуації. За його словами, на психологічний розвиток дитини насамперед впливають зовнішні соціальні фактори, орієнтовані на досягнення становища в суспільстві [31].

Важливу роль середовищу відводив також Е. Еріксон, засновник психосоціальної теорії розвитку. Він розділив розвиток особистості на вісім стадій, кожна з яких супроводжується кризою. Розглянемо ті з них, які стосуються підліткового віку. На першому етапі (від народження до 18 місяців) дитина переживає кризу довіри проти недовіри та отримує надію

через успішне подолання цієї кризи. На другому етапі (до від 2 до 3 років) виникає криза автономії проти сорому та невпевненості через вимоги середовища. Подолання цієї кризи сприяє формуванню сили волі. Третій етап, який відповідає дошкільному віку (від 3 до 5 років), відомий як "вік гри". У цей період дитина переживає конфлікт між власною ініціативою та почуттям провини. Цей період є важливим для розвитку совісті, що формується під впливом зовнішньої регуляції сімейного та соціального середовища. На четвертому етапі від 6 до 11 років виникає криза почуття компетентності проти неповноцінності. П'ятий етап супроводжується віком від 12 до 18 років і у цей період людина проходить кризу ідентичності проти рольової плутанини і результатом успішного розвитку є самовизначеність [21].

На основі даної теорії можна підсумувати, що основа автономії, насправді, закладаються ще в ранньому дитинстві і вже формує свої перші уявлення про власну самостійність. Тому, батькам дуже важливо підтримувати ініціативу дитини, дозволяти їй робити вибір для розвитку сили волі та впевненість у собі та своїх діях. Тоді як Надмірний контроль або жорсткі методи виховання з боку важливих дорослих можуть, навпаки, призводити до розвитку в дитини відчуття сорому, тривожності та невпевненості у власних можливостях, що згодом негативно позначається на її здатності до самостійності. Для підтримки здорового розвитку підлітка надзвичайно важливо задовольняти його основні потреби, а також забезпечувати емоційно теплі стосунки, які сприяють формуванню довіри до навколишнього світу [24].

Вже від 1,5 до 3 років відбувається криза автономії. У цьому віці дитина починає усвідомлювати свою власну самостійність і прагне контролювати те, що з нею відбувається. Тому, тут дуже важливо буде надавати дитині цю свободу, але, звісно, у розумних межах. Наприклад, дозволити їй обрати колір одягу, взуття, надати дозвіл самостійно одягнути шкарпетки, обрати що більше хочеться з'їсти - яблуко чи моркву? Дитина досліджує цей світ, пробує нові дії, тож, підтримка ініціативи тут дуже важлива. Це дійсно має дуже

гарний вплив на розвиток почуття автономії та розвитку своїх здібностей та навичок. А надмірний контроль, покарання, заборони і критика можуть призвести до залежності від думки оточуючих.

На наступному етапі дитина починає ставити значущим дорослим питання, випробовувати межі дозволеного. Батькам важливо підтримувати ініціативність своєї дитини, надавати можливість вчитися відповідальності та сміливості у власних діях. Покарання за допущені помилку мають негативний вплив на розвиток самостійності. Від 6 років, на своєму наступному етапі дитина починає активно взаємодіяти із соціальним середовищем поза своєю сім'єю, при цьому набуває нових знань і навичок. Її зусилля важливо визнавати і підтримувати для того, щоб у неї формувалось почуття компетентності, що в свою чергу сприяє формуванню здорової самооцінки. Тоді як постійна критика, порівняння з іншими та відсутність підтримки викликають у дитини почуття неповноцінності, що негативно позначається на впевненості у власних можливостях.

Одним із важливих періодів у становленні автономії є вік від 12 років, коли підліток починає активно шукати власну ідентичність, формулює життєві цінності, визначає особисті та професійні орієнтири. У цей час особливо значущими стають підтримка з боку родини та емоційна близькість із батьками. У сім'ї важлива підтримка та емоційний зв'язок. Надавати можливість виражати власну думку, набуваючи внутрішньої цілісності та впевненості у своїй особистості. Якщо у цьому віці нав'язувати дитині певну роль або знецінювати її вибір, то може виникнути внутрішня плутанина, а це може призвести до невизначеності та залежності від думки соціуму або батьків.

Надалі, коли у підлітка вже сформувався певний рівень автономії, то йому стає важливо вибудова міцних та глибоких міжособистісних зв'язків. А ця навичка певною мірою залежить саме від сформованого рівня автономії. Якщо особистість знайшла свою ідентичність і має впевненість у собі, у неї не повинно виникати труднощів, а у протилежному випадку може виникнути

ускладнення соціальних зв'язків. Отже, успішне подолання кризи автономії проти сорому чи сумнівів призводить до розвитку волі. Ініціативність дитини неможлива без певного рівня самоконтролю. Протилежними тенденціями волі є нав'язливість та імпульсивність. Дитина імпульсивна, коли намагається діяти абсолютно незалежно, ідентифікуючись зі своїми бунтівними імпульсами, і компульсивна, коли прагне стати залежною через примусове виконання бажань інших. У балансі між цими двома тенденціями розвивається воля та самоконтроль. [33]. Еріксон також підкреслив роль матері та її догляду за дитиною з точки зору постійного якісного піклування і позитивного емоційного впливу, що є передумовою успішного подолання першої стадії розвитку.

Отже, об'єднуючим елементом психодинамічних теорій другої половини ХХ століття є визнання первинних стосунків із найближчим оточенням як ключових для розвитку особистості. Позитивний досвід у ранньому віці є необхідною основою для подальшого розвитку особистості, оскільки сприяє формуванню базової довіри, внутрішньої безпеки та психологічної рівноваги [33].

Дослідження угорсько-американської психіатрині Маргарет Малер зробила вагомий внесок у розвиток психоаналітичної теорії, зокрема у сфері дитячого психоаналізу. Основним внеском Малер є розробка теорії сепарації-індивідуації, яка описує процес поступового відокремлення дитини від матері та формування незалежної особистості. Ця теорія підкреслює критичну роль перших взаємодій між матір'ю та дитиною у становленні особистості. Малер виділила три основні фази цього процесу: аутичну, симбіотичну та сепараційно-індивідуальну [49].

1. Аутична фаза (від народження до 1-2 місяців) Ця початкова стадія і характеризується тим, що новонароджений немовля живе у своєрідному «автономному світі», майже не взаємодіючи з оточенням. Дитина тут зосереджена на внутрішніх фізіологічних процесах і не усвідомлює відмінності між собою та зовнішнім середовищем. Вона ще не сприймає матір

як окремий об'єкт, а її основні потреби обмежуються задоволенням базових функцій виживання. У цей період дуже важливо забезпечити немовляті спокійне та стабільне середовище, що сприяє його фізіологічному та психічному комфорту [49].

2. Симбіотична фаза (від 1-2 до 5-6 місяців) На цьому етапі дитина починає усвідомлювати матір як джерело задоволення своїх потреб, однак усе ще не сприймає її як окрему особистість. Вона переживає своє існування у стані психологічного симбіозу з матір'ю, тобто вони функціонують як єдине ціле. Немовля у цій фазі починає демонструвати емоційну реакцію на матір, усвідомлюючи її присутність і значущість. Дійсно важливу роль у цей період відіграє емоційна чутливість матері, яка формує основи довіри та емоційної безпеки дитини. Якщо взаємодія матері та дитини в цей час є стабільною, це сприяє гармонійному переходу до наступної фази [49].

3. Сепараційно-індивідуаційна фаза (від 6 місяців до 3 років) Ця стадія є найважливішою у формуванні незалежності дитини. Малер поділила її на кілька підетапів:

- Диференціація (6-10 місяців): Дитина починає усвідомлювати себе як окрему істоту. Вона уважно спостерігає за матір'ю, вивчає її реакції, починає віддалятися, але при цьому шукає контакт із нею.
- Тренування (10-16 місяців): У цей період дитина стає фізично активнішою, розширює свої можливості руху (починає повзати, ходити). Вона досліджує навколишній світ, віддаляючись від матері, але водночас часто повертається до неї для емоційного підкріплення.
- Возз'єднання (16-24 місяці): Дитина починає усвідомлювати свою залежність від матері та може демонструвати страх розлуки. Вона все ще потребує емоційної підтримки, але водночас прагне самостійності. Це період емоційних коливань між бажанням незалежності та необхідністю близькості.
- Завершення індивідуації (24-36 місяців): На цьому етапі дитина досягає відносної автономії. Вона починає усвідомлювати, що мати є окремою особистістю зі своїми потребами та почуттями. Формується більш стійке

відчуття «Я», розвиваються мовні навички, що сприяє встановленню комунікації та емоційної саморегуляції [49].

Таким чином, теорія сепарації-індивідуації Маргарет Малер підкреслює значущість ранньої взаємодії між матір'ю та дитиною для становлення особистості. Емоційна підтримка та стабільність у ці критичні періоди сприяють гармонійному розвитку самосвідомості дитини, що має ключове значення для її майбутнього психосоціального функціонування.

Підтвердженням цього є теорія прихильності Дж. Боулбі, який стверджує, що стабільні та безпечні зв'язки з основним вихователем (як правило, матір'ю) є передумовою для розвитку здорової особистості. При цьому якість цього зв'язку, а також відповідні передумови для розвитку здатності до самостійності та автономії, значно знижують рівень тривожності й формують здорове ставлення до ближнього [17].

Відповідно до соціально-когнітивної теорії А. Бандури, процес формування автономії тісно пов'язаний із взаємодією дитини з її соціальним середовищем. Батьки, як провідні фігури у вихованні, відіграють важливу роль у розвитку почуття «самоефективності», допомагаючи дитині опанувати необхідні соціальні та індивідуальні навички, що лежать в основі автономного функціонування. Серед найважливіших компонентів цього процесу є віра в свої сили та здатність до саморегуляції, що безпосередньо впливає на підліткову автономію. У свою чергу, стиль виховання батьків є важливим фактором, що впливає на рівень розвитку автономії підлітка, тому у своїй роботі я приділю особливу увагу аналізу цього аспекта, досліджуючи взаємозв'язок між стилями виховання та рівнем автономії підлітків [35].

Роль загальної атмосфери в сім'ї та взаємин серед її членів, а також час, проведений батьками з дитиною, є ключовими аспектами. Прив'язка дитини до матері визначає подальший психологічний розвиток, зокрема формування самосвідомості та автономії. М. Ейнсворт - американо-канадська психологиня у галузі розвитку визначила три основні типи прив'язаності [8]:

- Безпечний стиль – дитина відчуває себе захищеною, отримує

підтримку від опікуна та демонструє довіру до нього [8].

- Тривожний (уникаючий) стиль – дитина уникає контакту з опікуном, відчуває нестачу підтримки та формує незалежну поведінку, але водночас може мати труднощі у встановленні глибоких емоційних зв'язків [8].
- Амбівалентний (нестійкий) стиль – дитина відчуває суперечливі емоції: одночасно шукає контакт з матір'ю, але й демонструє недовіру, страх або роздратування [8].

Сучасні дослідження розвитку показали, що автономія і саморегуляція розвиваються на основі довготривалих значущих відносин, підтвердженням цьому є концепція американського психолога Х. Гротеванта і лікаря К. Купера, які вивчали розвиток автономії підлітків у контексті сімейних відносин. Вони визначили два ключові процеси [6]:

- Самоствердження (assertion) – набуття впевненості в собі, відповідальності та здатності приймати самостійні рішення [6].
- Відокремлення (separation) – формування власної ідентичності через критичне переосмислення батьківських настанов [6].

Баланс між цими процесами є основою здорового розвитку автономії. Важливими факторами також є емоційна підтримка батьків, відкритий діалог і гнучкість у вихованні. Оптимальне поєднання свободи та керівництва сприяє гармонійному становленню особистості та її інтеграції в доросле життя.

За екологічною теорією У.Бронфенбенера, розвиток людини, а зокрема її автономія, залежить від багаторівневої взаємодії з оточенням. Отже, підліткова автономія полягає у здатності самостійно приймати рішення, нести відповідальність за власні дії та формувати незалежну ідентичність. На цей процес впливають різні рівні екологічного середовища, які перебувають у постійній взаємодії. Перший рівень — мікросистема, що охоплює найближче оточення підлітка: родину, навчальний заклад, друзів і педагогів [22]. Саме в межах цієї системи формуються основи автономної поведінки. Підтримка ініціативності з боку батьків сприяє розвитку відповідальності за власні вчинки, тоді як надмірна опіка може стримувати становлення самостійності.

Школа створює умови для розвитку автономії через надання можливості висловлювати власну позицію та приймати відповідальність за освітній процес. Друзі ж відіграють роль у розвитку здатності до прийняття рішень і формуванні незалежності [25]. Наступний рівень — мезосистема, яка відображає взаємозв'язки між різними мікросередовищами, наприклад, характер комунікації між батьками й учителями або між родиною та соціальним колом підлітка. У разі конфліктів між цими середовищами, розвиток автономії може ускладнюватися. Після цього йде екосистема і вона включає в себе соціальні структури, які опосередковано впливають на підлітка. Наприклад, рівень зайнятості батьків, економічна стабільність, соціальна політика, медіа. Важливо балансувати та надавати дитині необхідну підтримку, щоб уникнути вимушеної самотійності. Наступним є макросистема. Це культурний і суспільний контекст, у якому відбувається розвиток особистості. Сюди входять традиції, соціальні норми, економічний рівень країни, політична ситуація, гендерні стереотипи. Наприклад, у країнах із демократичними цінностями підлітки мають більше можливостей для самовираження та прийняття власних рішень. І останньою є хроносистема, що включає в себе зміни в житті підлітка, які відбуваються з часом, а також соціально-історичні події, що впливають на формування автономії [3].

Таким чином, формування автономії підлітка залежить не лише від сім'ї, а й від усього соціального контексту. Взаємодія всіх рівнів середовища створює унікальні умови для розвитку особистості та визначає, наскільки самотійною стане людина в дорослому житті. Батьківсько-дитячі стосунки розкривають можливості для балансу індивідуалізації та співпраці з батьками як основи для розвитку особистої автономії [39]. Підлітки, включені в теплі емоційні стосунки, отримуючи опіку та підтримку, схильні до самотійного прийняття рішень і самовираження, виявляють більшу психологічну зрілість, шкільну компетентність і суб'єктивне благополуччя, почуваються впевненіше, менш схильні до депресії та девіантної поведінки. Батьки, як і підлітки, беруть участь у трансформації дитячо-батьківських стосунків: від

односторонніх провідних до спільних. Не руйнування існуючих стосунків, а зміна іміджу батьків (як ідеального, так і реального) веде до розвитку особистісної автономії без відторгнення батька або зниження його авторитету [5].

Актуальні наукові дані свідчать про те, що розвиток автономії у підлітків пов'язаний із зростанням емоційної й поведінкової дистанції між ними та їхніми батьками, зміною характеру взаємодії на більш партнерський рівень, формуванням індивідуальності у стосунках із дорослими, а також із соціальною адаптованістю та моральною зрілістю підлітків [16].

Таким чином, сім'я, як основне первинне соціальне середовище, має ключове значення у становленні автономії в підлітковому віці. Дослідження підтверджують, що емоційна атмосфера, якість взаємин і час, проведений разом, сприяють набуттю базових соціальних навичок та самоідентифікації. Особливе значення має ранній емоційний зв'язок, зокрема між матір'ю та дитиною, який створює умови для подальшої самостійності та соціальної адаптації. Сім'я виступає ключовим чинником, що визначає ефективність розвитку автономії підлітків.

1.2. Стилi виховання та їх вплив на автономію підлітків

Сім'я залишається основним агентом соціалізації навіть у підлітковому віці, хоча дитина поступово набуває більшої автономності. Процес соціалізації передбачає не лише засвоєння зовнішніх норм і правил поведінки, але й формування внутрішнього світу особистості. На етапі переходу до підліткового віку діти починають активно встановлювати стосунки поза межами сім'ї, і успішність цього процесу значною мірою залежить від сформованого у них почуття контролю над ситуацією. Таким чином, стиль виховання батьків впливає на те, наскільки підліток здатний самостійно приймати рішення, справлятися з труднощами та встановлювати здорові соціальні контакти. Важливу роль сімейного виховання у розвитку автономії

підлітка підкреслював німецький психоаналітик Фріц Ріман. Він вказував, що ранній досвід взаємодії з батьками формує глибинні патерни поведінки, які зберігаються у дорослому віці. Він наголошував, що стилі виховання можуть сприяти як автономії, так і її обмеженню. Наприклад, надмірно авторитарне виховання може призводити до пригнічення самостійності, тоді як надмірна вседозволеність – до відсутності відповідальності за власні вчинки. На думку Рімана, діти, які не опановують навички автономії у ранньому віці, у майбутньому можуть демонструвати істеричний стиль особистості, що характеризується страхом перед обмеженнями та необхідністю приймати рішення [30].

Д. Баумрінд - американська психологиня виділяє три основні стилі виховання, які мають значний вплив на розвиток особистості дитини, зокрема на її здатність до автономного функціонування в підлітковому віці [1].

- Авторитарний (директивний) стиль виховання вирізняється жорсткою дисципліною, коли дитину змушують підкорятися вимогам і дотримуватися встановлених заборон. В освітньому процесі таких родин відсутня гнучкість, і нові підходи рідко враховуються навіть у складних ситуаціях. Основний акцент робиться на покараннях, подекуди з використанням фізичного впливу, а комунікація між членами родини є обмеженою. Така модель взаємодії ставить у центр слухняність, що, однак, може гальмувати розвиток ініціативності та самостійності дитини [34].

- Ліберальний стиль передбачає надання максимального простору для самовираження дитини, виходячи з переконання, що вона сама знає, яким шляхом хотіла б рухатися. Проте, надмірна свобода часто не відповідає віковим можливостям дитини, що може позначатися на її здатності приймати відповідальні рішення. В умовах такого стилю встановлюються мінімальні вимоги та обов'язки, що ускладнює розвиток самодисципліни та внутрішньої мотивації [34].

- Авторитетний стиль, у свою чергу, поєднує встановлення чітких правил і норм із високим рівнем комунікації між батьками та дитиною. У

цьому випадку батьки пояснюють підстави введення правил, що сприяє розумінню дітьми важливості їх дотримання. Завдяки такому підходу батьки стають не лише джерелом дисципліни, але й позитивним прикладом для наслідування, що сприяє розвитку відповідальності та автономії [34].

За даними Баумрінд, діти, виховані за авторитетним стилем, демонструють кращі результати за показниками розвитку особистості та інтелекту порівняно з дітьми, яких виховували за авторитарним або ліберальним стилями [1].

Іншою концепцією виховання є модель чотирьох стилів, розроблена Е.Е. Маккобі та Дж. А. Мартіном. Вони додали до попередньої класифікації стиль відхилення-нехтування, який характеризується відсутністю участі батьків у вихованні, нехтуванням емоційними потребами дитини та недостатньою інформаційною підтримкою. У рамках цієї моделі авторитарний стиль визначається як поєднання високої вимогливості та контролю, при якому батьки демонструють низьку чутливість до емоційних потреб дитини. Такий підхід характеризується відсутністю двостороннього діалогу, що може призводити до зниження спонтанності та самовираження дитини. Авторитарний та ліберальний стилі, згідно з цією моделлю, є найпоширенішими у неблагополучних сім'ях, що негативно впливає на формування автономії підлітків [38].

Оптимальне середовище для виховання дитини забезпечує стійка сім'я, що характеризується високим рівнем згуртованості та адаптивності. Згуртованість відображає ступінь близькості та взаєморозуміння між членами сім'ї, тоді як адаптивність визначає здатність сім'ї ефективно реагувати на мінливі вимоги суспільства. За дослідженнями Гамільтона МакКаббіна стійкість сім'ї залежить від того, як батьки вирішують проблеми та взаємодіють у стресових ситуаціях. Сімейна стійкість сприяє розвитку автономії її членів, оскільки забезпечує підтримку і створює умови для усвідомленої адаптації до життєвих викликів. Маккаббін також вважає, що те, як сім'я вирішує проблеми, має значення. Як вона вміє співпрацювати,

спілкуватися та бути відкритим до нових рішень [45].

Ерл С. Шефер розглядав стилі виховання через призму двох основних вимірів батьківських стосунків: теплоти/ворожості та регуляції (вседозволеність проти обмеження). На основі цих вимірів Шефер запропонував таку номенклатуру стилів [28]:

- Демократичний стиль – характеризується високою теплотою при поєднанні з адекватним рівнем контролю;
- Поблажливий стиль – поєднання високої теплоти з високою вседозволеністю;
- Недбалий стиль – відзначається домінуванням ворожості при вседозволеності;
- Надмірно захищений, владний стиль – поєднання теплоти з надмірною обмеженістю;
- Авторитарний стиль – характеризується ворожістю та надмірною обмеженістю.

Також у науковій літературі виокремлюється непослідовний стиль виховання, який відзначається нестабільністю у діях батьків, варіативністю контролю та оцінюванням поведінки дитини. Така непослідовність може викликати у дитини відчуття емоційної дезорієнтації, сприяти розвитку егоцентризму, прагматизму, а також провокувати емоційну ізоляцію, невпевненість у собі та схильність до агресивних проявів. Через непередбачуваність реакцій батьків їхній авторитет знижується, що в результаті негативно позначається на якості виховання [28].

Іншу модель виховання запропонували Лемастерс і Дефлайн. Ця модель цікава тим, що вона ближче розглядає мотиви батьків і припускає, що стилі виховання часто розроблені для задоволення психологічних потреб батьків, а не потреб розвитку дитини [37].

- Образ «мученика» у батьківстві описує такого дорослого, який постійно виконує всі обов'язки за дитину, навіть ті, що мала би робити сама. Усі добрі вчинки, здійснені в ім'я «ідеального батька», можуть пізніше

використовуватись як засіб тиску, щоб отримати від дитини згоду чи послух. Якщо дитина намагається діяти самостійно або проти волі батьків, їй можуть нагадати про всі надані послуги, формуючи у неї почуття провини. У результаті дитина звикає до залежної поведінки й засвоює моделі маніпулювання. (Варто бути уважним: батько, що пече печиво, може насправді прагнути контролю!) [37].

- Тип «друга» — це батько, який прагне виступати не як авторитет, а як товариш для своєї дитини. Ймовірно, це пов'язано з відчуттям самотності або бажанням бути кращим за іншого з батьків, зокрема у випадках розлучення. Такий дорослий фокусується переважно на задоволенні потреб дитини, уникаючи встановлення чітких меж і правил. У результаті дитина може мати недостатньо сформовану самодисципліну та схильність постійно перевіряти дозволене у взаємодії з іншими людьми [37].

- Тип виховання «офіцера міліції» або «сержанта» має схожість з авторитарною моделлю батьківства. У цьому випадку головним пріоритетом є абсолютна покора з боку дитини та збереження повного контролю над її поведінкою. Інколи контроль набуває крайніх форм — дитині можуть навмисно давати завдання, щоб перевірити її покірність, наприклад, вимагати, щоб вона складала речі у шухляду лише у визначеному порядку. У разі відхилення від вимог дитину можуть критикувати чи карати. Такий стиль значно ускладнює розвиток самостійності та здатності приймати рішення. Діти, виховані в подібному середовищі, часто накопичують образу на батьків, що згодом може проявлятися у стосунках з іншими людьми [37].

- Образ «педагога-консультанта» у вихованні передбачає глибоку довіру до порад спеціалістів у сфері батьківства. Такі батьки вважають, що дотримання всіх інструкцій та методик допоможе їм виховати «досконалу дитину». Проте існує дві головні проблеми цього підходу. Перше — переконання, що вся відповідальність за поведінку дитини лежить на батьках. У разі труднощів дорослі часто звинувачують себе і намагаються знайти більше рекомендацій, щоб ще краще впливати на дитину. Але реальність

полягає в тому, що, хоча батьки і мають значний вплив, вони не можуть повністю контролювати всі аспекти життя дитини. Друга проблема — дитина, яка зростає в такій атмосфері, може сформувати уявлення про світ, яке не відповідає дійсності, і мати завищені очікування від інших людей [37]. Лемастерс і Дефрейн вважають, що все ж таки, найкращим є стиль виховання у стилі спортивного тренера. Тренер допомагає гравцям формувати стратегії, підтримує їхні зусилля, дає відгук про те, що було зроблено правильно, а що ні, і стоїть осторонь, поки гравці грають. Тренери та судді стежать за дотриманням правил гри та за дотриманням цих правил усіма гравцями. Подібним чином спортивний тренер як батько допомагає дитині зрозуміти, що має відбуватися в певних ситуаціях, чи то в дружбі, у школі чи вдома, а також заохочує та радить дитині, як впоратися з цими ситуаціями. Батько не втручається і нічого не робить за дитину. Швидше за все, завдання батьків полягає в тому, щоб бути орієнтиром і підтримкою, дозволяючи дитині самостійно здобувати досвід і вчитися на власних помилках. Поведінкові правила у такій моделі виховання є стабільними, логічними та подаються у зрозумілий спосіб. Наприклад, якщо дитина прийшла пізніше на вечерю, батьки можуть сказати: «Вечеря була о шостій», замість докорів на кшталт: «Ти ж знаєш, ми завжди вечеряємо о шостій» [37].

Сформоване єдине бачення обома батьками щодо виховання дітей значно підвищує ефективність їхніх зусиль. Однак досягти повної згоди буває складно, адже кожен із батьків зазвичай має власний досвід, сформований у рідній сім'ї. Така ситуація може бути або гомогенною (коли обидва партнери виховувалися в схожих умовах), або гетерогенною (де в родині домінували різні підходи до виховання). Вибір конкретного стилю виховання та його реалізація часто зумовлені низкою індивідуальних і зовнішніх чинників. Вибір стилю виховання безпосередньо впливає на формування автономії підлітків. Авторитарний стиль веде до недостатньої інтерналізації норм, що виражається в низькому рівні самостійності, високій залежності від зовнішнього контролю та частих випадках бунтарства. Ліберальний стиль спричиняє розвиток

надмірної, часто неадекватної самооцінки, егоїстичного ставлення, внутрішньої недисциплінованості і слабкої здатності до співпраці, що ускладнює адаптацію підлітка до соціальних вимог. Демократичний стиль забезпечує оптимальні умови для формування автономії, оскільки дозволяє розвивати самостійність, самоконтроль та здатність до раціонального прийняття рішень завдяки балансу між контролем і емоційною підтримкою. [40]. Також, важливо прислухатися до своєї дитини, адже значущими аспектами є потреби підлітка. Так от якщо дитина прагне свободи та розкнутості, що відповідає його віковим вимогам розвитку, то для таких підлітків оптимальними є стилі виховання, які поєднують елементи ліберального (але люблячого) та переважно демократичного підходу. Ці стилі враховують потребу молодшої людини в незалежності, водночас забезпечуючи належну підтримку, структурований контроль і емоційну безпеку. Батьки формують власні погляди на виховання на основі особистого досвіду, отриманого у сім'ї походження, і переносять цей досвід у власну практику. Ці погляди можуть також базуватися на спостереженнях за функціонуванням інших сімей або на особистому навчанні, яке ґрунтується на науковій та популярній літературі, особливо коли власний сімейний досвід був складним, «болючим» або травматичним. Також стиль виховання може бути похідним від сучасних тенденцій, які пропагують засоби масової інформації. Зокрема, популяризується ліберальна модель, відома як «виховання без стресу». Вибір і застосування певного стилю виховання визначається рядом факторів. По-перше, погляди батьків, що формуються в сім'ї походження (Bradshaw, 1994), впливають на їх подальші методи виховання. По-друге, значну роль відіграють стадія розвитку дитини, її специфічні потреби, здібності, стан здоров'я та особистісні риси [41].

Щодо підлітків, особливо важливими є способи впливу, які враховують природний підлітковий бунт, пов'язаний із кризою ідентичності, що може сприяти формуванню самовизначення. Оптимальними в цьому контексті є демократичний та ліберальний стилі. Демократичний стиль дозволяє підлітку

відчувати себе співпартнером у прийнятті рішень щодо власного життя. Бунт у цьому випадку розглядається як природний механізм розвитку, який не можна придушувати авторитарними методами. Ліберальний, люблячий стиль враховує потребу підлітка в незалежності, але одночасно забезпечує необхідну підтримку, прихильність та зацікавленість з боку батьків, що допомагає зберегти цілісність особистості.

Таким чином, вибір стилю виховання, сумісність поглядів батьків та загальна якість сімейного середовища є визначальними факторами, що впливають на процес формування автономії підлітків.

У своїй дипломній роботі я визначала стилі виховання батьків за методикою Ейдемільера Е.Г. та Юстицькіса В.В. «Аналіз сімейних взаємовідносин» (АСВ) [14], що дозволяє визначити, яким чином батьки виховують дитину в сім'ї. Для цього проводиться вимірювання 11 шкал, що стосуються порушень процесу виховання. Сюди відносяться:

- Гіперпротекція: У цьому випадку батьки надмірно зосереджуються на дитині, вкладаючи у неї значну частину своїх ресурсів – часу, енергії та емоцій. Виховання стає для них пріоритетною справою. Типові фрази, які використовують такі батьки, були враховані під час створення шкали Γ^+ в опитувальнику АСВ [14].
- Гіпопротекція: У подібній ситуації дитина або підліток опиняються поза зоною уваги батьків. Через зайнятість або байдужість дорослі майже не проявляють інтересу до життя дитини, залучаючись до виховання лише тоді, коли виникають серйозні проблеми [14].
- Рівень задоволення потреб дитини: Ці показники демонструють, наскільки поведінка батьків спрямована на забезпечення основних матеріальних (їжа, одяг, дозвілля) і нематеріальних (любов, турбота, спілкування) потреб дитини. На відміну від рівня протекції, що показує ступінь включеності батьків у виховання, ці шкали відображають, наскільки ефективно задовольняються потреби дитини. Наприклад, «спартанський» стиль виховання може характеризуватися високою протекцією за низького

рівня задоволення потреб [14].

- **Потурання:** Батьки, що застосовують потворстування, прагнуть до максимального і некритичного задоволення будь-яких потреб дитини чи підлітка, «балуючи» її. Вони вважають, що кожне бажання дитини є законом, часто раціоналізуючи це недостатністю дитини, її виключністю або власним досвідом (наприклад, відсутність батька). При цьому батьки бессвідомо проєктують на дитину свої невирішені потреби [14].
- **Ігнорування потреб дитини:** Даний стиль характеризується недостатнім прагненням батьків задовольнити потреби дитини, переважно духовні потреби, зокрема потребу в емоційному контакті та спілкуванні [14].
- **Надмірність вимог (обов'язків):** У цьому випадку до дитини пред'являються надмірні, непомірні вимоги, що не відповідають її можливостям. Наприклад, дитині можуть перекладатися часткові обов'язки батьків (ведення господарства, догляд за малолітніми дітьми) або вимагатися високих успіхів у навчанні, мистецтві чи спорті. Такі батьки, хоча і усвідомлюють значне навантаження, не розглядають його як надмірне, вважаючи, що цього вимагають обставини [14].
- **Недостатність обов'язків підлітка:** Дитина має мінімальну кількість обов'язків у родині. Це проявляється у висловлюваннях батьків про труднощі залучення дитини до будь-яких господарських справ. Разом ці дві шкали дають уявлення про вимоги-обов'язки, тобто завдання, які дитина виконує (навчання, догляд за собою, участь в організації побуту, допомога іншим членам родини) [14].
- **Надмірність вимог-заборон (домінування):** Дитині пред'являється велика кількість вимог, що суттєво обмежують її волю та самостійність. У підлітків такий тип виховання може спричиняти надмірну реакцію емансипації (у «стенічних» підлітків) або розвиток сенситивних і тривожно-недовірливих рис характеру (психастенічна акцентуація). Типові висловлювання батьків відображають їх страх перед будь-яким проявом самостійності дитини, що виражається у перебільшенні можливих негативних

наслідків навіть незначних порушень [14].

- Недостатність вимог-заборон до дитини: стиль, коли батьки, транслуючи ідею, що «дітям можна все», не встановлюють належних рамок поведінки. Дитина, у свою чергу, сама визначає час повернення додому, коло друзів, ставлення до паління чи вживання алкоголю та не звітує перед батьками. Це виховання стимулює розвиток гіпертимного типу характеру [14].
- Надмірність санкцій: Для цих батьків вже характерна схильність до суворих покарань, надмірна реакція навіть на незначні порушення. Типові висловлювання свідчать про переконання в тому, що максимально сувора дисципліна є корисною для виховання дитини [14].
- Мінімальність санкцій: Батьки, які демонструють мінімальність санкцій, намагаються обходитися без покарань або застосовують їх дуже рідко, спираючись на заохочення. Вони сумніваються у ефективності покарань як засобу корекції поведінки [14].
- Нестійкість стилю виховання: Оцінки за цією шкалою допомагають виявити, як часто і наскільки значно змінюється стиль виховання. Вони відображають «перепади» в поведінці батьків — від жорсткого контролю до більш свobodного підходу або від пильної уваги до дитини до емоційного дистанціювання. Хоча батьки зазвичай усвідомлюють наявність таких змін, вони схильні недооцінювати їхню частоту та масштаб [14].

Високі значення шкали асоціальних відносин характерні для конфліктних сімей, де немає взаєморозуміння між батьками, а також між батьками та дитиною. У таких родинх батьки не знають, чим займається дитина, не довіряють їй, залишають її саму собі, а іноді навіть непередбачувано карають чи маніпулюють нею, налаштовуючи дитину проти іншого з батьків. Цю шкалу можна було б назвати «шкалою простих жорстоких ігор» [12].

Таким чином, ці теоретичні підходи акцентують увагу на значущості стилю виховання у розвитку особистісних рис дитини, зокрема її здатності до

самостійного функціонування. Стиль виховання виступає як ключовий показник якості сімейного середовища, що впливає на спосіб вираження емоцій, організацію сімейних взаємин, рівень дисципліни та характер спілкування між батьками і дитиною. Вчені трактують стиль виховання як природний спосіб впливу батьків на дитину, який відображає якість і характер їхнього впливу на психіку дитини. Дослідження вказують, що до стилю виховання входять такі компоненти, як ступінь контролю, увага до потреб дитини, застосування покарань і заохочень, а також час, який батьки приділяють вихованню. Ці фактори безпосередньо впливають на розвиток автономії підлітків, формуючи їхню здатність до самовираження, емоційного регулювання та соціальної адаптації.

1.3 Моделі трансформації стосунків між батьками та підлітками

Підлітковий період часто розглядається як особливо складний і насичений етап життя, який характеризується внутрішніми сумнівами, ваганнями та невпевненістю.

Концептуальні моделі, що описують трансформацію відносин між батьками та підлітками, відрізняються за напрямом уваги: одні акцентують на самих підлітках, тоді як інші — на зміні їхніх взаємин. Протягом більшої частини XX століття переважала думка, що фізичне, когнітивне та соціальне дозрівання підлітків порушує встановлені в дитинстві моделі взаємодії. З теоретичної перспективи такі зміни мають різноманітні наслідки. Одна з ключових позицій полягає в тому, що підлітковий вік супроводжується турбулентністю та нестабільністю стосунків у порівнянні з дитинством. Сучасні моделі наголошують на стабільності основних характеристик батьківсько-дитячих відносин. Витривалість зв'язку між батьками та дітьми розглядається як основа для збереження функціональних аспектів стосунків, які виходять за межі вікових змін у самих учасниках та трансформації змісту та форми їхньої взаємодії [13]. Наукові дослідження підліткового віку

розкривають різні аспекти цього періоду. Так, дослідження підліткового періоду, виявили, що він супроводжується буремним розвитком та стресом, що обумовлено швидким фізіологічним зростанням і гормональними змінами. Проте Джордж Герберт Мід вказує на те, що цей період може бути відносно безконфліктним, являючи собою плавний перехід від дитинства до дорослого життя [43].

Зігмунд Фрейд у своєму психоаналітичному дослідженні підліткового віку наголошував на тому, що конфлікт між Ід, Его та Супер-Его викликає значний стрес, що впливає на подальший розвиток особистості. Підлітковий вік – період «бурі та стресу». Анна Фрейд притримувалась думки стосовно того, що підлітки часто зосереджені на собі, вважаючи себе центром Всесвіту та головним об'єктом уваги, і водночас у жодному іншому віці вони не здатні на таку щирі відданість і самопожертву. Вони занурюються в пристрасні любовні стосунки, але так само раптово можуть їх припинити. З одного боку, вони активно долучаються до життя спільноти, а з іншого — прагнуть усамітнення. Вони коливаються між беззаперечною відданістю обраному лідеру та бунтом проти будь-якої влади. Їм властивий матеріалізм і егоїзм, проте водночас вони здатні на піднесений ідеалізм. Вони можуть бути аскетичними, але в певні моменти піддаються найпримітивнішим спокусам. Їхня поведінка часом здається грубою та різкою, хоча самі вони надзвичайно чутливі. Їхні емоції коливаються від безмежного оптимізму до глибокого песимізму. Вони можуть працювати з ентузіазмом, а іноді стають повільними й апатичними [44].

Пізніші психоаналітичні концепції, в тому числі Ерік Еріксон більше уваги приділяють прагненню підлітків до автономії та розвитку его-ідентичності, ніж контролю імпульсів. Вони наголошують на тому, що деідеалізація батьків і психічна емансипація створюють дистанцію між батьками й дітьми, яка посилюється внутрішньою боротьбою підлітків через гормональні зміни [46]. Інші дослідники розглядають підлітковий період як час інтенсивного стресу та внутрішніх протиріч, однак постає питання: чи є ці

характеристики наслідком природного розвитку підлітків, чи вони обумовлені зовнішніми факторами – впливом медіа, культурних норм та соціальних очікувань. Формування поведінки є результатом впливу численних факторів зовнішнього середовища, зокрема кінематографічних творів, телепрограм і модних тенденцій [47].

Теорії індивідуальних змін зосереджуються на порушеннях, спричинених дорослішанням підлітків, та їхньому потенціалі дестабілізувати батьківсько-дитячі відносини. Такі моделі вказують, що саме підліткові зміни провокують зміни в сім'ї [51].

Еволюційні теорії також акцентують увагу на ролі статевого дозрівання у трансформації стосунків, але припускають, що зміни спричинені фізичним і когнітивним розвитком, який спрямований на підготовку до самостійного життя та пошуку партнера. Вони не передбачають безпосереднього механізму відновлення близькості між батьками та дітьми в дорослому віці, проте наголошують, що таке відновлення може відбуватися у зв'язку з набуттям батьківського статусу наступним поколінням. Інвестиції в нащадків, а також позитивний досвід, отриманий у попередні періоди розвитку, формують основу для позитивного впливу та взаємоповаги. Це, у свою чергу, сприяє подоланню труднощів підліткового віку. Покращення стосунків між батьками та їхніми дорослими дітьми зазвичай відбувається після народження онуків, оскільки бабусі та дідусі зацікавлені у забезпеченні ресурсів і підтримці виховання наступного покоління, що підвищує рівень міжпоколінної взаємодії [48].

Деякі теорії підкреслюють важливість когнітивного розвитку як ключового чинника у трансформації відносин між батьками та підлітками. Зокрема, прогрес у розвитку абстрактного та комплексного мислення сприяє більш глибокому розумінню міжособистісних відмінностей та формуванню егалітарного погляду на стосунки, які раніше базувалися на односторонній владі дорослих. Внаслідок цього підлітки все більше прагнуть до взаємності та рівноправності у взаємодії з батьками. Когнітивні досягнення також

сприяють зміщенню меж особистої автономії: питання, які раніше регулювалися батьківським контролем, тепер починають сприйматися як сфера особистого вибору [7].

Опір батьків трансформації традиційних ієрархічних відносин у більш егалітарні може провокувати конфлікти та зменшувати рівень близькості між поколіннями. Проте з часом сімейні ролі адаптуються до нового статусу підлітка, що поступово зменшує напругу у стосунках. Довгострокові наслідки цих змін залежать від здатності батьків та дітей переглянути свої стосунки у взаємовигідний спосіб [10].

Окремі дослідження акцентують увагу не лише на фізіологічному та когнітивному розвитку підлітків, а й на зміні соціальних очікувань та необхідності адаптації до нових ситуацій у період вікових переходів. Одним із підходів є аналіз змін у самих батьках як детермінанти трансформації стосунків з підлітками. Зокрема, труднощі, пов'язані з професійним розвитком, особистими проблемами або зміною життєвих орієнтацій, можуть ускладнювати адаптацію батьків до нових форм взаємодії з дітьми. Також зменшення фізичних і репродуктивних можливостей батьків у поєднанні з усвідомленням привабливості підліткової сексуальності може загострювати конфлікти та посилювати емоційну дистанцію між поколіннями [23].

Водночас деякі батьки сприймають рух підлітка до автономії позитивно, що сприяє трансформації відносин у менш конфліктному напрямку. Відновлення гармонійних відносин після кризи підліткового віку може бути складним для сімей, які зазнали найбільших труднощів адаптації, особливо якщо батьки не усвідомлюють власного внеску у погіршення взаємодії та не працюють над її покращенням [42].

Дві взаємопов'язані теорії підкреслюють значення переконань та очікувань батьків щодо підліткового віку у формуванні їхньої взаємодії з дітьми. Теорія узагальнених або категорійних переконань вказує на пряму залежність між стереотипними уявленнями батьків про підлітковий період та їхніми реальними стосунками з дітьми. Згідно з цією концепцією, очікування

батьків можуть виконувати роль самоздійснюваного пророцтва: ті, хто сприймає підлітковий вік як період турбулентності та конфліктів, частіше взаємодіють зі своїми дітьми у спосіб, що спричиняє напругу у стосунках, на відміну від батьків, які вважають цей період відносно стабільним [42].

Модель порушених очікувань та їхньої перебудови ґрунтується на припущенні, що взаємодія між батьками та підлітками опосередковується когнітивними та емоційними процесами, пов'язаними з очікуваннями щодо поведінки іншої сторони. Коли батьки та діти стикаються з невідповідністю між реальними та очікуваними змінами у стосунках, це може призвести до тимчасового погіршення взаємодії. Проте поступове узгодження нових ролей сприяє стабілізації відносин та їхній подальшій адаптації до потреб обох сторін. Таким чином, підлітковий вік є періодом, у якому формуються не лише когнітивні здібності та емоційна зрілість, але й моральні цінності та соціальні орієнтації. Успішна соціалізація підлітка можливе за умови гармонійної взаємодії сімейного виховання, де слово батьків узгоджується з їх діями, а встановлені цінності відповідають вимогам сучасного суспільства. Лише поєднання розуміння, толерантності, підтримки та чітких норм дозволяє створити умови для формування автономної, впевненої у собі особистості, здатної ефективно функціонувати в соціумі [50].

Згідно з цими поглядами, загострення конфліктів між батьками та підлітками, а також зменшення рівня їхньої емоційної близькості вважаються природним і неминучим етапом розвитку. У цей період підлітки часто проявляють відстороненість, емоційне відчуження або навіть певну опозиційність у спілкуванні з батьками. Це пов'язано з їхнім прагненням до самостійності та формування власної ідентичності, що супроводжується переосмисленням існуючих сімейних ролей і норм. Проте, після того як підлітки досягають стабільнішого усвідомлення себе та своїх цінностей, а також встановлюють міцні соціальні зв'язки з однолітками, рівень емоційної близькості з батьками може відновитися частково або навіть значно покращитися.

Висновки до I розділу

У теоретичній частині своєї роботи мені вдалося дослідити психологічні особливості формування автономії підлітків в залежності від різних стилів виховання в сім'ї.

Загалом, сімейне середовище має ключовий вплив на формування основних моделей поведінки, формування уявлення про самостійність та відповідальність, адже саме сім'я виступає першим соціальним середовищем, з яким стикається дитина та в якому набуває свої перші базові соціальні навички. Звідси можна підсумувати, що функціональне призначення сім'ї полягає у сприянні пізнанню дитиною навколишнього світу.

Багато науковців відзначали важливість первинного зв'язку між матір'ю та дитиною. Протягом перших трьох років присутність матері є необхідною умовою для емоційного благополуччя дитини. Інші ж науковці, навпаки, підкреслювали вплив зовнішніх соціальних факторів на психологічний розвиток в суспільстві.

Дослідження Д. Баумрінд, доповнені Е. Маккобі та Дж. А. Мартін, показали, що стиль виховання має суттєвий вплив на рівень автономії підлітка. Авторитетний стиль, що поєднує в собі високу вимогливість та підтримку сприяє розвитку відповідальності, впевненості та самостійності у підлітка. Тоді як авторитарний стиль, що поєднує у собі жорсткий контроль та низьку чутливість до потреб дитини може обмежувати ініціативність та формувати у дитини залежність від зовнішнього схвалення. Ліберальний стиль, що супроводжується мінімальними вимогами та контролем, у свою чергу, призводить до проблем із самодисципліною та відповідальністю.

Автономія має розвиватися поступово, через певне відокремлення дитини від батьків і набуття свого самостійного досвіду. Надмірна опіка або, навпаки, ігнорування емоційних потреб дитини можуть заважати цьому процесу, тому дуже важливо зберігати баланс. Розвиток автономії певною мірою залежить від моделювання поведінки. Тобто, якщо батьки на своєму

прикладі демонструють відповідальність і здатність до саморегуляції, то діти засвоюють ці моделі.

На основі опрацьованого матеріалу я дійшла висновку, що як тільки дитина починає взаємодіяти з соціумом, то важливими стають не тільки батьки, а й взаємодія з однолітками, школа, культурні та соціальні норми. Не менш важливими чинниками формування автономії є віра в свої сили та здатність саморегуляції.

Виділяють три основні типи прив'язаності в сім'ї. Серед них безпечний, тривожний(уникаючий) та амбівалентний(нестійкий) стиль. Безпечний стиль прив'язаності формується тоді, коли батьки забезпечують дитині емоційну підтримку, стабільність і чуйність до її потреб. Дитина отримує досвід того, що світ - це безпечне місце, де можна довіряти іншим. Це дає дитині впевненість у собі. У підлітковому віці це може повпливати на добре розвинені навички саморегуляції, вміння будувати здорові стосунки, можуть звернутися за допомогою у разі потреби.

Тривожний стиль прив'язаності формується тоді, коли батьки емоційно відсторонені, не підтримують емоційний контакт та ігнорують потреби дитини. Дитина при такому варіанті вчиться покладатися лише на себе, прагне уникати почуття вразливості та емоційної близькості. Механізм захисту-емоційне дистанціювання. Вони можуть здаватися незалежними, але за цим ховається страх бути відкинутими.

Амбівалентний стиль прив'язаності формується тоді, коли батьки непослідовні у своїй поведінці. Іноді вони можуть проявляти любов і турботу, а іноді ігнорують та критикують. У дитини з таким стилем виховання формується залежність від емоційної реакції оточення. У підлітковому віці це може проявитися у постійній потребі у схваленні та підтримці, різких змінах настрою, потребі в надмірній увазі від близьких. Отже, для підтримки розвитку автономії важливим є створення атмосфери довіри, стабільності та емоційної підтримки.

У своїй роботі я також дослідила сучасні дослідження розвитку.

Наприклад Х. Гротевант та К. Купер визначили два основні процеси розвитку автономії. Серед них самоствердження та відокремлення.

Фріц Ріман стверджував, що стилі виховання можуть як сприяти автономії, так і її обмеженню. Наприклад, авторитарне виховання може призводити до пригнічення самостійності, а надмірна вседозволеність - до відсутності відповідальності за власні вчинки. На його думку, якщо дитина не опанує навички автономії у ранньому віці, у майбутньому можуть демонструвати істеричний стиль особистості..

Дослідження показують, що стійкість сім'ї напряду залежить від того, як батьки вирішують проблеми. Деякі вчені наголошували на тому, що стилі виховання розроблені для задоволення психологічних потреб батьків.

Мною також були досліджені моделі трансформації стосунків між батьками та підлітками. Зігмунд Фрейд наголошував, що конфлікт між Ід, Его та Супер-Его у підлітковому віці викликає значний стрес. Теорії індивідуальних змін вказують, що саме підліткові зміни провокують зміни в сім'ї. Еволюційні теорії акцентують увагу на ролі статевого дозрівання і припускають, що зміни спрямовані на підготовку до самостійного життя та пошук партнера. Теорія узагальнених або категорійних переконань стверджує, що стереотипні уявлення батьків про підлітковий вік безпосередньо впливають на характер їхніх взаємин із дітьми. У свою чергу, модель порушених очікувань та їхньої перебудови вказує на те, що взаємодія між батьками та підлітками опосередковується когнітивними та емоційними процесами, що пов'язані з очікуваннями поведінки іншої сторони.

Отже, на основі вищесказаного, можна зробити висновок, що успішна автономія підлітка напряду залежить від атмосфери в сім'ї, між батьками, соціальних факторів та правильно обраного стилю виховання.

РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СТИЛІВ ВИХОВАННЯ НА АВТОНОМІЮ ПІДЛІТКІВ

2.1. Організація і методи дослідження впливу стилів виховання на автономію підлітків

Етап емпіричного дослідження, що спрямований на аналіз психологічних особливостей автономії підлітків, залежно від обраного стилю виховання, був проведений серед різних українських сімей.

Учасниками дослідження стали 50 осіб, серед яких 25-це підлітки віком від 16 до 20 років, хоча у своєму дослідженні я орієнтувалася на визначення підліткового віку за ВООЗ, згідно з яким підлітковий вік охоплює період від 10 до 19 років. Однак, важливо зазначити, що в науковій літературі існує певна варіативність у трактуванні вікових меж підліткового періоду. Деякі дослідники розширюють верхню межу підліткового віку до 20 або навіть 21 року, зокрема з огляду на затягнення соціального дорослішання, професійного самовизначення та автономії молоді у сучасному суспільстві. З урахуванням специфіки методик, які були застосовані в дослідженні (наприклад, опитувальники, орієнтовані на старших підлітків та молодь), а також реальних вікових характеристик респондентів, було вирішено включити у вибірку осіб віком від 16 до 20 років. Такий підхід є обґрунтованим, оскільки вказані респонденти перебувають на межі старшого підліткового та раннього юнацького віку, коли активно формуються психологічні особливості, що стали предметом даного дослідження — зокрема, розвиток автономії, становлення особистості та взаємодія з батьківськими стилями виховання.

Інші 25-це батьки, які виховували цих підлітків, віком від 30 до 48 років. Серед підлітків було 10 осіб чоловічої статі та 15-жіночої. Серед батьків - 5 чоловіків і 20 жінок.

Метою мого дослідження є визначення того, як стилі виховання, що практикуються батьками, впливають на формування здатності підлітків приймати незалежні рішення, вміння визначати свої цілі та діяти відповідно

до власних переконань.

Об'єктом дослідження є автономія підлітків у сім'ях з різними стилями виховання.

Предметом дослідження є психологічні особливості впливу різних стилів виховання батьків на рівень автономії підлітків.

Для того, щоб досягти поставленої мети, я сформулювала наступні **завдання**:

- Підібрати психодіагностичні методики, які дозволять провести емпіричне дослідження.
- Виявити стилі виховання батьків та визначити рівень автономії підлітків.
- Встановити взаємозв'язок між стилем виховання батьків та рівнем автономії підлітків, використовуючи дані, отримані за допомогою обраних методик.
- Дослідити потенціал для підвищення ефективності виховання підлітків на основі визначених підходів, акцентуючи увагу на розвитку автономії.

Дослідження було проведено у кілька послідовних етапів. **Перший** етап- підготовчий. Він включає формулювання мети, гіпотези, завдань, визначення об'єкта і предмета дослідження, а також підбір відповідного психодіагностичного інструментарію і узгодження його з науковим керівником. Окрім цього, було розроблено гугл-форми до обраних методик для збору даних.

Другий етап включав в себе проведення дослідження із використанням таких психодіагностичних методик:

1. Методика «**Аналіз сімейних взаємовідносин**» (АСВ) Ейдемільера Е.Г. і Юстицькіса В.В [14], що складається зі 130 запитань. Даний опитувальник призначений для батьків підлітків і дає змогу визначити стилі виховання в сім'ї. Для цього вимірюється 11 шкал, серед яких- гіперпротекція, потурання, гіпопротекція, ігнорування потреб дитини, надмірність або недостатність вимог-обов'язків дитини, надмірність або недостатність вимог-заборон,

суворість або мінімальність санкцій та нестійкість стилю виховання. Також, не менш важливим є те, що даний опитувальник дає змогу дослідити чому батьки виховують дітей саме так, вимірявши ще 9 шкал, що відносяться вже до особистісних батьківських проблем, які вони можуть намагатися вирішувати через дитину.

Учасники отримують наступну інструкцію: «Шановні Батьки! Це опитувальник, який містить певні твердження, що стосуються виховання дітей. Будь ласка, читайте запропоновані твердження один за одним. Якщо ви загалом погоджуєтесь із твердженням, відповідайте «так». Якщо ви взагалі не згодні-відповідайте «ні». Якщо ж вам важко обрати-можна натиснути «не знаю». Пам'ятайте, що тут немає правильних та неправильних тверджень, тож, відповідь має бути максимально щирою.

2. Методика **«Рівень суб'єктивного контролю»** (РСК) розроблена Є.Ф. Бажиним [15] на основі шкали локусу контролю Дж. Роттера з метою визначення рівня сформованості суб'єктивного контролю особистості, що є доволі важливим показником автономії. Даний опитувальник призначений для підлітків. Методика дозволяє визначити, чи відчуває підліток відповідальність за події, що стаються у його житті (дослідження внутрішнього локусу контролю), чи, навпаки, більш схильний приписувати відповідальність за своє життя іншим людям або зовнішнім обставинам (зовнішній локус контролю). Опитувальник має 7 шкал, серед яких шкала загальної інтернальності, шкала інтернальності у сфері досягнень, невдач, сімейних відносинах, виробничих відносин, міжособистісних стосунків, та шкала інтернальності щодо здоров'я та хвороб. Інструкція передбачає прочитання 44 тверджень, на які потрібно відповісти «згоден» або «не згоден», надаючи перевагу тій відповіді, що першою спала на думку.

3. Тест **«Шкала психологічного благополуччя»** (ШПБ) Керол Ріфф [29]. Методика Керол Ріфф складається з 84 тверджень і використовується для діагностики осіб старшого підліткового віку, тому добре підходить для залученої вікової вибірки. Діагностика включає 6 основних шкал

психологічного благополуччя, а саме: наявність мети в житті, позитивні стосунки з іншими, автономія, особистий розвиток, самоприйняття та управління оточенням. Респонденти мають оцінити запропоновані твердження від 1 до 6 балів, залежно від ступеня згоди чи незгоди з ними. Дуже цінною є шкала «автономія», адже вона безпосередньо пов'язана з метою дослідження, оскільки дозволяє кількісно оцінити рівень незалежності особистості, здатність приймати рішення самостійно, чинити опір зовнішньому впливу та залишатися вірним своїм переконанням. Окрім цього, опитувальник дає змогу не лише окремо оцінити автономію, а й зрозуміти, яким чином вона вписується в загальний психологічний портрет підлітка за допомогою додаткових шкал.

Після завершення збору емпіричних даних розпочався **третій етап** їх обробки та аналізу. Основна мета цього етапу — виявити загальні тенденції, статистичні зв'язки та співвідношення між обраними змінними, а також здійснити інтерпретацію отриманих результатів у контексті дослідження автономії підлітків. Усі результати були систематизовані в таблицях і представлені у вигляді діаграм, що дозволило наочно побачити домінуючі показники та співвідношення між ними. На **заключному етапі** дослідження було здійснено формулювання висновків на основі отриманих даних.

2.2. Аналіз результатів дослідження впливу стилів виховання на автономію підлітків та їх інтерпретація

Після проведення дослідження за методикою «Аналіз сімейних взаємовідносин» (АСВ) серед 25 батьків підлітків вдалося виявити найбільш виражені тенденції у стилях виховання, що можуть мати значний вплив на автономію підлітків. У переважній більшості батьків домінує мінімальність санкцій (С-) як провідний стиль виховання. А саме, 12 з 25 (48%) батьків

уникають покарань та санкцій. Це, в свою чергу, може свідчити про домінування ліберального або поблажливого стилю виховання, що може призвести до відсутності чітких рамок поведінки у дитини, зниження дисципліни та самоконтролю. Зазвичай, такі батьки воліють обходитися або зовсім без покарань, або застосовують їх дуже рідко, вони сумніваються в результативності будь-яких покарань, дуже часто використовують заохочення.

Недостатність вимог-заборон (3-) складає 36% (9 з 25). Високий показник за цією шкалою свідчить про те, що понад третина вибірки уникає встановлення чітких меж поведінки для своїх дітей. Батьки намагаються стати «друзями» для дитини, уникаючи ролі авторитетної фігури, може з'явитися страх зіпсувати стосунки з підлітком через заборони. Можуть виникати труднощі з адаптацією до норм суспільства, особливо в тих структурах, де діють чіткі правила. Наступною за популярністю, є надмірність вимог-заборон (3+) - 20% (5 з 25), що свідчить про певну авторитарну модель виховання, яка передбачає одностороннє підкорення дитини волі дорослого. У підлітка це може проявлятися у високому рівні тривожності та зниженні самооцінки, також існує ризик порушення формування автономії, адже підкоряючись зовнішнім вимогам може втрачатися контакт із власними бажаннями. Часто у таких батьків простежується високий рівень тривожності, який вони намагаються знизити через контроль над усіма сферами життя підлітка. Наступним показником є гіперпротекція (Г+), що становить 20%. При гіперпротекції батьки звикли приділяти дитині дуже багато часу, сил, уваги. Виховання для таких батьків-це центральна справа життя. Такий підхід може гальмувати самостійність і автономію підлітків, що є доволі типовим для тривожного стилю виховання. 16% (4 з 25) батьків продемонстрували високі показники за шкалою виховної невпевненості (ВН), що може свідчити про невпевненість у власних виховних діях, що може проявлятися у непослідовності, зміні підходів до виховання(в залежності від думок оточуючих, порад знайомих тощо). Це, в свою чергу, може ускладнити

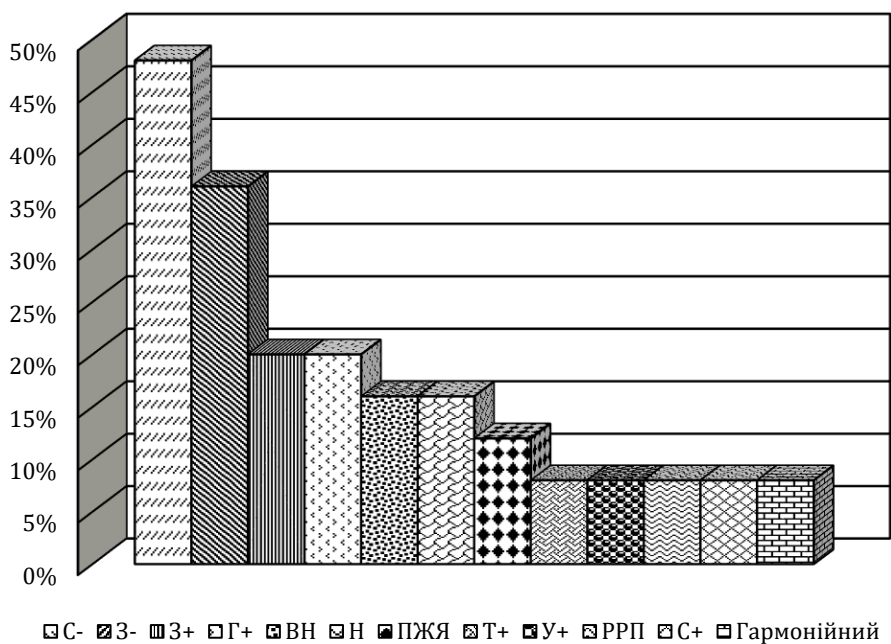
формування стабільного авторитету батька/матері. Відбувається перерозподіл влади в сім'ї між батьками і підлітком на користь останнього. У таких сім'ях підліток зазвичай є жвавим та впевненим у собі, який може не боятися висувати свої вимоги, і нерішучі батьки, які часто звинувачують себе у тому, що вони «недостатньо» хороші. Можливо, це особисті риси особистості батьків, а можливо вони самі були виховані вимогливими та егоцентричними батьками і тепер вбачають у своїх дітях ту саму вимогливість і егоцентрованість. Вони бояться впертості та опору своїх дітей. Так само у 16% можна відзначити нестійкість стилю виховання (Н), що передбачає часту і різку зміну батьківських підходів. Наприклад, від надмірної суворості до повної поблажливості, від емоційного залучення до емоційного відторгнення від дитини. У підлітковому віці особливо важливим є формування внутрішньої цілісності та автономії, а така непослідовність може перешкоджати розвитку стабільної самооцінки і соціальних орієнтирів.

У 12% (3 з 25) опитаних простежуються високі показники за шкалою переваги жіночих якостей (ПЖЯ). У моїй вибірці ця шкала переважає як серед батьків, які мають дитину жіночої статі, так і чоловічої. У батьків спостерігається виражена орієнтація на формування у дитини типово «жіночих» якостей, таких як ніжність, делікатність, охайність, стриманість у почуттях. Відбувається формування традиційного гендерного сценарію, де жіночність ототожнюється з пасивністю, покорою та орієнтацією на інших, а не на себе. У підлітковому віці це може провокувати внутрішній конфлікт між бажанням бути прийнятою і водночас реалізувати власну індивідуальність. Навіть при позитивному намірі батьків така установка може звужувати спектр особистісного розвитку, особливо в умовах, коли сучасне суспільство потребує як від жіночої статі, так і від чоловічої - впевненості, самостійності та активної життєвої позиції.

Серед маловиражених шкал можна відзначити шкалу надмірності вимог-обов'язків (Т+), що має показник у 8% серед опитаних. Ця якість лежить в основі типу негармонійного виховання «підвищена моральна

відповідальність». Дуже великі вимоги до дитини, що можуть не відповідати її можливостям. Спостерігається невиражене або пригнічуване емоційне самовираження підлітка, зосередженість на «функціональні» та «результативності». За шкалою розширення сфери батьківських почуттів (РРП) показники серед опитаних становлять так само 8%. Дане порушення виникає тоді, коли подружні стосунки між батьками з якихось причин є порушеними (емоційна холодність, невідповідність характерів, розлучення, смерть когось з батьків). У такому випадку хтось з батьків хоче, щоб підліток став для них чимось більшим, ніж просто дитиною. Батьки хочуть, щоб підліток задовольняв бодай частину потреб, які у нормі мають задовольнятися в психологічних стосунках між подружжям. Серед маловиражених шкал можна так само, в 8%, виділити тенденцію до надмірності санкцій(С+), що свідчить про жорсткий виховний стиль. Для таких батьків дуже характерне застосування суворих покарань навіть у відповідь на незначні порушення поведінки. У таких сім'ях домінує переконання того, що тільки через жорсткий контроль можна забезпечити дисципліну, послух і формування «правильної» поведінки у підлітка. Ще у 8% батьків були виявлені високі показники за шкалою потурання (У+), що може свідчити про тенденцію до максимального та некритичного задоволення будь-яких потреб підлітка. Будь-яке їх бажання для них є законом. Окрім цього, варто ще зазначити, що гармонійний стиль виховання, де жодна з шкал не показала високих показників також простежується у 8%. У процесі дослідження також були виявлена повна відсутність певних форм батьківських моделей, а саме, такі шкали, як проекція на дитину власних якостей (ПВЯ), недостатність вимог-обов'язків (Т-), перевага дитячих якостей у підлітків (ПДЯ), нерозвиненість батьківських почуттів (НБП), ігнорування потреб дитини (У-), гіпопротекція (Г-), шкала переваги чоловічих якостей (ПЧЯ), фобія втрати дитини (ФВ) та винесення конфлікту у сферу виховання (ВК) мають нульовий відсоток, тобто, ні в кого з батьків не домінує дана модель виховання. Це свідчить про достатню зацікавленість у внутрішньому світі дітей, увагу до емоційний,

фізичних і соціальних потреб підлітків, не байдужість до дитини, загальну спрямованість більшості батьків на підтримку процесу дорослішання підлітка, надання йому більшої самостійності та відповідальності, достатню кількість вимог і обов'язків, відсутність бажання розвивати типово чоловічі якості у підлітків, та відсутність винесення міжособистісних проблем батьків або конфліктних ситуацій з іншими членами сім'ї на виховні стосунки з дитиною.

Рис. 2.1 Результати дослідження за методикою «Аналіз сімейних взаємовідносин» (АСВ)

Примітка.

C- — мінімальність санкцій; *3-* — недостатність вимог-заборон; *3+* — надмірність вимог-заборон; *Г+* — гіперпротекція; *ВН* — виховна невпевненість; *Н* — нестійкість стилю виховання; *ПЖЯ* — перевага жіночих якостей; *Т+* — надмірність вимог-обов'язків; *У+* — потурання; *РРП* — розширення родинних почуттів; *С+* — надмірність санкцій; *Гармонійний* — оптимальний стиль, що передбачає баланс контролю та підтримки в родинному вихованні.

Варто зазначити що всього 2 людини (8%) мали виражену лише одну особливість виховання дітей. Інші ж батьки 21 (84%) мають виражені більш

ніж одну особливість виховання. Найчастіше зустрічається поєднання таких рис як С- та З-, а саме у 7 з 12 (58%) випадків, в яких з'являється риса С-. Окрім цього риси Г+ і З+ зустрічаються разом у 3 з 5 випадків (60%), а риси НВ і Н зустрічаються разом у 100%.

З метою виявлення рівня сформованості суб'єктивного контролю особистості, що є доволі важливим показником автономії, серед підлітків було проведено опитування за **методикою РСК** були встановлені наступні результати.

- За *шкалою досягнень (І)* **високий рівень інтернальності** простежується у значної кількості людей, а саме у 76%. Підлітки вірять, що саме їх зусилля, наполегливість, старання та відповідальність приводять до успіху. **Середній рівень інтернальності** простежується у 24% підлітків і це свідчить про те, що ці підлітки мають певний баланс між вірою у свої власні сили та впливом зовнішніх обставин. Вони дійсно можуть досягати результатів, але іноді приписують їх не тільки собі, але і «випадку», везінню або впливу дорослих. **Низька інтернальність**, у свою чергу, не спостерігається зовсім і має 0%. Тобто, жоден з респондентів не має тенденції приписувати свої успіхи зовнішнім обставинам.

- За *шкалою невдач (ІІ)* найбільша частина опитаних має **високу інтернальність** і складає 72%, що свідчить про те, що переважна більшість підлітків усвідомлюють свою роль у виникненні труднощів та невдач і схильні шукати причини саме в собі, своїх діях та рішеннях. Це свідчить про тенденцію до високого рівня відповідальності. Такі підлітки можуть аналізувати власні помилки, вчитися на них, прагнути змін, а не звинувачувати у своїх невдачах обставини або зовнішній світ. **Середній рівень інтернальності** мають 16% підлітків, що свідчить про те, що такі підлітки іноді беруть на себе відповідальність, а іноді-схильні звинувачувати навколишній світ. Їх реакції на власні невдачі можуть бути дещо непослідовними. Натомість, **низьку інтернальність** у сфері невдач мають 12% підлітків, що свідчить про те, що зовсім незначна частина серед них не вважають себе причиною власних невдач

взагалі. Вони схильні перекладати відповідальність на обставини, інших людей, випадковість або «невезіння».

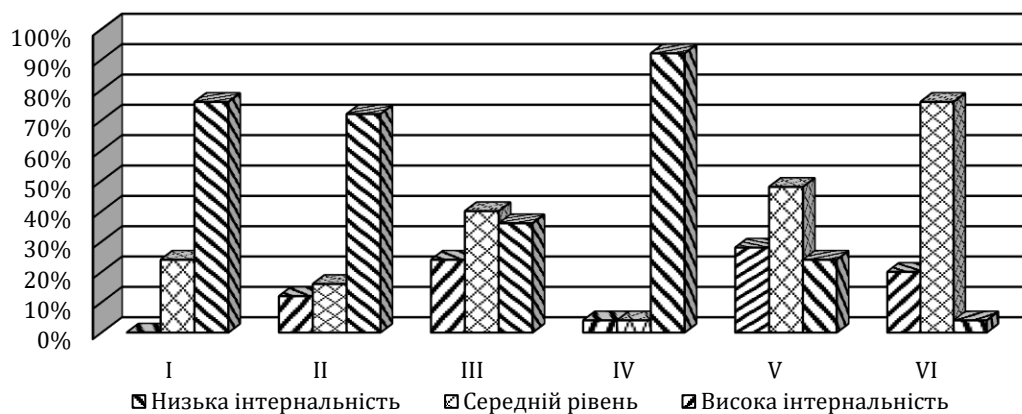
- За шкалою *сімейних відносин* (III) найвищий показник складає 40% і це **середній рівень інтернальності**. Такий результат, в цілому, може бути віковою нормою або ж свідчити про нестабільні взаємини з батьками. Можливо, підліток має певну роль у сімейній системі, але не відчуває повної суб'єктності. Ці підлітки не завжди впевнені у своєму впливі на ситуацію в своїй родині. **Високу інтернальність** мають 36% підлітків і це свідчить про те, що вони добре відчують свою включеність у сімейні справи і вважають, що їх поведінка або рішення може впливають на атмосферу в родині. Вони доволі часто беруть участь у вирішенні сімейних питань, відчуючи відповідальність за взаємини з рідними, що свідчить про здорову автономію в межах сім'ї. Натомість, **низьку інтернальність** мають 24% опитаних, що свідчить про те, що майже чверть підлітків відчують себе безсилими у межах сімейних взаємовідносин. Такі діти можуть почуватися виключеними з сімейного життя, можуть мати досвід ігнорування та відсутності емоційної підтримки.

- За шкалою *виробничих відносин* (IV) **високу інтернальність** має переважна більшість підлітків, а саме 92%. Вони вважають, що самостійно відповідають за свої власні успіхи, за якість виконаних обов'язків та готові самостійно організовувати свою діяльність. Такий показник є позитивним індикатором формування внутрішньої мотивації та автономії в навчальній та соціальній сфері. **Середній рівень інтернальності** мають 4% підлітків, що може свідчити про відсутність чіткого уявлення про свою відповідальність у виробничо-навчальних відносинах або не завжди вірить у здатність впливати на результат. **Низький рівень інтернальності** мають так само 4% опитаних. Ці підлітки можуть перекладати відповідальність за свої невдачі на зовнішні обставини: вчителів, складність завдань, систему освіти тощо.

- За шкалою *міжособистісних відносин* (V) **середній рівень інтернальності** складає 48%, що свідчить про те, що майже половина

опитаних мають неоднозначне уявлення про свою роль у міжособистісній сфері. Це є доволі характерним показником для перехідного етапу, коли соціальна рефлексія ще тільки формується. **Низьку інтернальність**, натомість, мають 28% підлітків, що свідчить про не схильність брати на себе відповідальність за конфлікти чи проблеми в стосунках, а перекладають провину на друзів, суспільство, або батьків. **Високий рівень інтернальності**, у свою чергу, мають 28% підлітків. Вони вважають себе відповідальними за те, як складаються їх стосунки з іншими. Вони, як правило, є доволі ініціативними, самокритичними, та здатними до рефлексії. Вміють визнавати власну роль у позитивних змінах у стосунках.

- За шкалою *здоров'я та хвороби* (VI) більшість опитаних **мають середній рівень інтернальності**. Це може вказувати відсутність стабільних установок щодо відповідальності за власне здоров'я, що є доволі типовим для підліткового віку, коли формується життєва філософія. **Низький рівень інтернальності** мають 20% опитаних, що свідчить про те, що ця частина людей вважає стан здоров'я результатом випадку і перекладає відповідальність за одужання на результат дій інших людей. **Високу інтернальність** має лише незначна частина підлітків, вони вважають, що власне здоров'я залежить від них самих, їхнього способу життя, звичок, режиму харчування та ставлення до свого тіла.

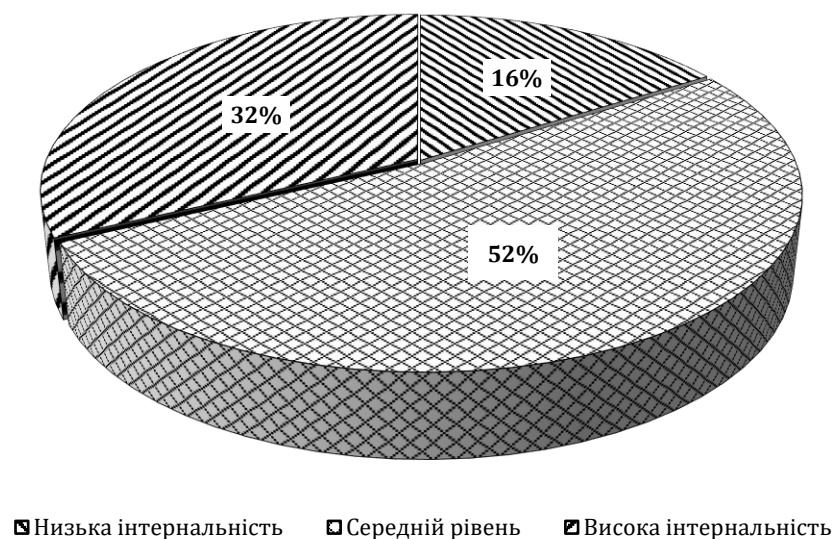

Рис. 2.2 Результати дослідження за методикою «Рівень суб'єктивного контролю» (РСК)

Примітка:

I — Досягнення, II — Невдачі, III — Сімейні стосунки, IV — Виробничі (навчально-трудова) відносини, V — Міжособистісні стосунки, VI — Здоров'я та хвороби.

Шкала загального рівня інтернальності відображає загальну установку людини щодо того, наскільки вона відчуває себе відповідальною за події власного життя. За результатами опитування можна встановити, що середній рівень є найпоширенішим у підлітковому віці.

Рис. 2.3 Результати дослідження за шкалою загального рівня інтернальності

Узагальнюючи, можна зазначити, що підлітки мають потенціал до автономії, але ще не завжди готові взяти повну відповідальність за свої дії, про що свідчить середній рівень інтернальності, що проявляється у 52% опитаних. Високий рівень інтернальності мають 32% опитуваних, що свідчить про формування психологічної зрілості та незалежності. Натомість низький рівень складає 16%, що може свідчити про невелику тенденцію до уникнення відповідальності та залежності від значущих дорослих.

За методикою «Шкала психологічного благополуччя» (ШПБ), яка є надзвичайно цінним інструментом для оцінки рівня автономії, адже має

окрему шкалу, спрямовану на дослідження цього показника та низку взаємопов'язаних показників, які опосередковано відображають її рівень мені вдалося встановити, що:

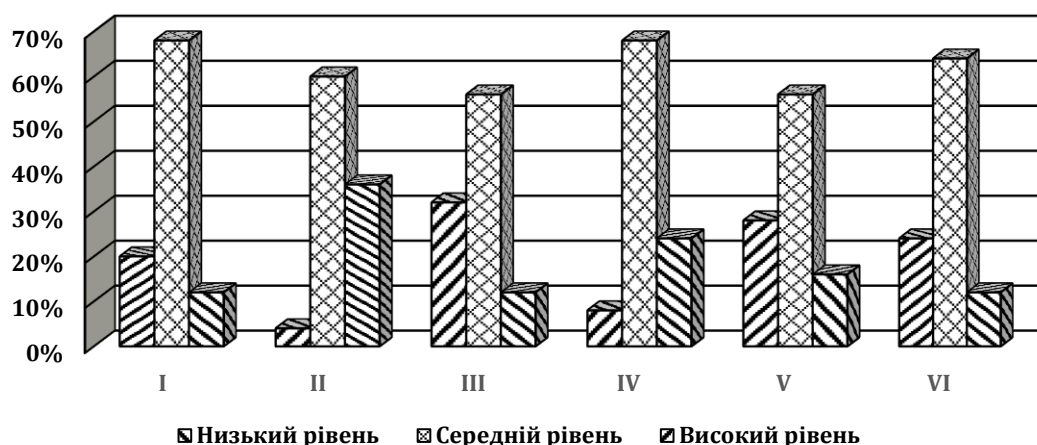
- За шкалою *позитивні відносини* (I) більшість опитуваних мають **середній рівень (68%)**, що свідчить про те, що більшість підлітків мають загалом позитивне, але не повністю стабільне соціальне функціонування. Враховуючи віковий показник вибірки, це може свідчити про пошук себе та випробування меж. **Низький рівень** складає 20%, що може свідчити про певні труднощі у формуванні близьких стосунків і лише 12% підлітків мають **високий рівень** позитивних відносин, що свідчить про добре розвинені соціальні навички, а соціальні зв'язки є для них джерелом підтримки та розвитку.
- За шкалою *автономія* (II) найпопулярнішим є саме **середній рівень 60%**, що свідчить про тенденцію часткової сформованості. Ці підлітки вже мають свою думку, але все ще можуть залежати від зовнішніх оцінок, це характерно для підліткового віку, коли відбувається становлення особистості та розвиток самосвідомості. **Високий рівень** автономії мають 36% підлітків, це є доволі значною частиною вибірки і свідчить про демонстрацію відповідальності за свої дії та навичку відстоювання своїх поглядів, навіть якщо вони суперечать загальноприйнятим. І лише невелика частка підлітків демонструє значну залежність від інших і **низький рівень** автономії, а саме 4%, що може свідчити про страх самостійного ухвалення рішень, адже такі учасники орієнтовані на схвалення ззовні та уникання відповідальності.
- За шкалою *управління середовищем* (III) у більшості респондентів домінує **середній рівень 56%**, що свідчить про частково сформоване відчуття контролю над життям. Вони мають навички організації діяльності, але ще не повністю впевнені у власній спроможності змінювати обставини. **Низький рівень 32%** управління середовищем мають майже третина підлітків, що може свідчити про не спроможність відчувати себе господарями власного життя. І невелика частина учасників демонструє **високий рівень 12%** саморегуляції та

здатності впливати на події. Такі підлітки вміють планувати, приймати рішення та брати відповідальність.

- За шкалою *розвиток особистості* (IV) у більшості підлітків спостерігається **середній рівень** - 68%, що вказує на потенціал до особистісного зростання, але не повну його реалізацію. Чверть підлітків мають **високий рівень** - 24%, що свідчить про високу мотивацію до саморозвитку, вони активно шукають нові знання, відкриті до змін, що є ознакою психічної гнучкості. І всього лише 8% підлітків мають низький рівень розвитку особистості і не демонструють цікавості до змін у собі, схильні до застою і рутинності, можливі труднощі у баченні майбутнього або сенсу в самопізнанні.

- За шкалою *мета у житті* (V) більшість підлітків має **середній рівень**, а саме - 56%, що свідчить про те, що респонденти мають загальне уявлення про свої життєві цілі, але ці орієнтири можуть бути нечіткими або ситуативними. **Низький рівень** мають 28% опитаних, що свідчить про відсутність чітких життєвих цілей або баченні сенсу в майбутньому. Це може гальмувати розвиток автономії. **Високий рівень**, натомість, мають всього лише 16%, що свідчить про чітке уявлення своїх життєвих цілей та бачення майбутнього, що часто пов'язано з високим рівнем автономії.

- За шкалою *самоприйняття* (VI) найчастіше зустрічається **середній рівень** — 64%. Це означає, що більшість підлітків приймають себе не повністю, у них виникають певні сумніви та переживання щодо власного образу «Я». **Низький рівень** самоприйняття виявлено у 24% підлітків, що свідчить про наявність внутрішньої самокритики, сорому, і може бути ознакою зниженого рівня автономії. **Високий рівень** самоприйняття має лише 12% досліджуваних — ці підлітки добре розуміють себе, приймають як позитивні, так і негативні риси своєї особистості, що є показником сформованої самосвідомості. Таким чином, більшість підлітків перебувають на проміжному рівні самоприйняття і можуть потребувати додаткової підтримки для формування більш стійкого позитивного ставлення до себе.

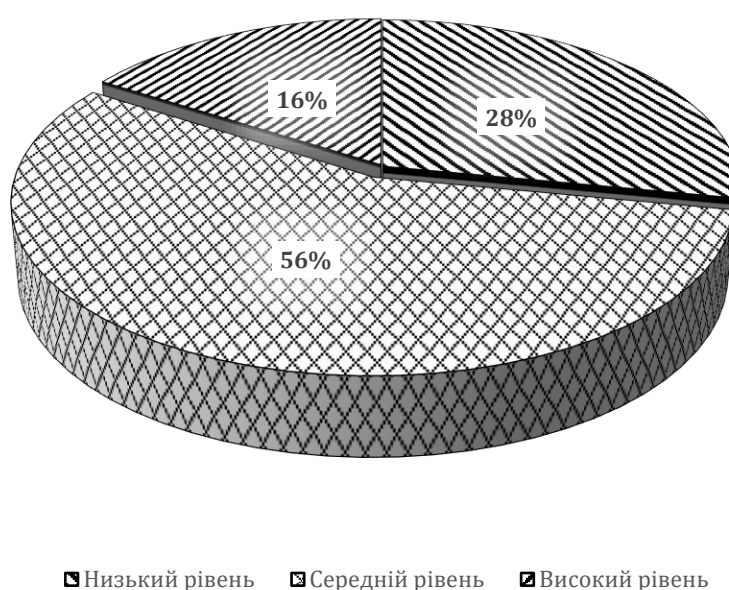

Рис. 2.4 *Результати дослідження за методикою «Шкала психологічного благополуччя»*

Примітка

I — Позитивні відносини, II — Автономія, III — Управління середовищем, IV — Розвиток особистості, V — Мета у житті, VI — Самоприйняття.

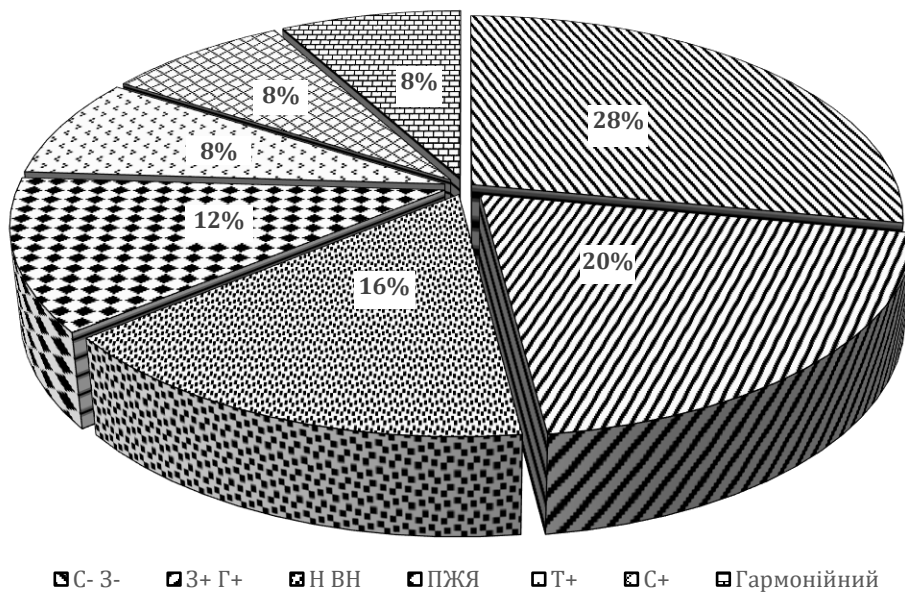
Загальний рівень психологічного благополуччя демонструє, що найпопулярнішим є показник середнього рівня, як і у методиці на визначення рівня суб'єктивного контролю. Підлітки шукають себе, досліджують свої сильні і слабкі сторони і тільки формують свій рівень автономії.

Рис.2.5 *Результати загального рівня психологічного благополуччя*

Узагальнюючи, можна сказати, що середній рівень психологічного благополуччя становить 56%, що майже тотожно з попередньою методикою, низький рівень становить 28% і високий всього 16%. Загальні результати обох методик свідчать про переважно середній рівень розвитку автономії, а також про невисоку кількість особистостей із вже сформованою суб'єктністю та відповідальністю за власне життя.

. Мені вдалося виявити чіткий взаємозв'язок між стилями сімейного виховання та рівнем автономії підлітків, а також визначити певні тенденції, що заслуговують на особливу увагу. На рис. 2.6 можна побачити певні стилі виховання або їх найпопулярніші поєднання, які вдалося виявити серед опитаних батьків, що допомогло визначити певні особливості психологічного благополуччя і рівня автономії у дітей, що виховувались за представленими моделями.

Рис.2.6 Розподіл стилів виховання у вибірці підлітків

Примітка

С- 3- — Мінімальність санкцій, недостатність вимог-заборон; 3+ Г+ — Гіперпротекція, надмірність вимог-заборон; Н ВН — Виховна невпевненість, нестійкість стилю виховання; Т+ — Надмірність вимог-обов'язків, С+ — Надмірність санкцій; Гармонійний — оптимальний стиль, що передбачає

баланс контролю та підтримки в родинному вихованні. ПЖЯ – перевага жіночих якостей.

Після аналізу та порівняння результатів трьох методик я використала **метод кореляційного аналізу Пірсона** для виявлення зв'язків між стилями виховання, отримані за результатами АВС-аналізу та показниками психологічного благополуччя та автономії підлітків, отриманих за методиками РПБ та РСК. Це дозволило виявити системні залежності, які мають теоретичне та практичне значення для розуміння структури взаємозв'язків досліджуваних конструктів. Для кожного коефіцієнта розраховувався рівень статистичної значущості.

Формула розрахунку коефіцієнта Пірсона виглядає наступним чином:

$$r_{xy} = \frac{\sum_{i=1}^N (X_i - \bar{X})(Y_i - \bar{Y})}{\sqrt{\sum_{i=1}^N (X_i - \bar{X})^2 \sum_{i=1}^N (Y_i - \bar{Y})^2}}.$$

Чисельник виражає коваріацію змінних, а **знаменник** — добуток їх стандартних відхилень.

Обчислені коефіцієнти кореляції Пірсона наведені нижче у **табл. 2.1 і 2.2**. Коефіцієнт кореляції Пірсона (позначається як r) дає змогу кількісно оцінити силу та напрям зв'язку між двома змінними.

Його значення знаходиться в діапазоні **від -1 до $+1$** :

- значення r близьке до $+1$ вказує на сильний прямий зв'язок;
- значення r близьке до -1 — на сильний обернений (зворотний) зв'язок;
- значення r близьке до 0 — на відсутність або дуже слабкий лінійний зв'язок.

Шкала АВС	Позитивні відносини	Автономія	Управління середовищем	Особистий ріст	Цілі в житті	Самоприйняття	Психол. благополуччя
Г+	-0.29	-0.34	-0.52	-0.39	-0.32	-0.46	-0.46
У+	0.20	-0.04	0.03	-0.04	-0.06	0.09	0.04
Т+	0.12	0.26	0.35	0.23	0.34	0.43	0.36
З+	-0.47	-0.41	-0.56	-0.47	-0.45	-0.47	-0.55
З-	0.29	-0.02	0.21	0.31	0.36	0.30	0.29
С+	0.13	0.10	-0.18	-0.05	-0.13	-0.26	-0.10
С-	0.28	0.20	0.32	0.28	0.38	0.31	0.35
Н	-0.20	-0.45	-0.37	-0.30	-0.57	-0.42	-0.47
РРП	0.24	0.02	0.06	-0.05	-0.07	0.10	0.06
ВН	-0.18	-0.30	-0.21	-0.25	-0.41	-0.36	-0.34
ПЖЯ	0.30	0.24	0.18	-0.03	0.13	0.27	0.22

Табл. 2.1 Обчислені коефіцієнти кореляції Пірсона (r) за Шкалою психологічного благополуччя (ШПБ)

Шкала АВС	Інтернальність	Досягнення	Невдачі	Сімейні відносини	Виробничі відносини	Міжособистісні	Здоров'я
Г+	-0.11	0.07	-0.05	0.14	-0.11	0.19	-0.09
У+	-0.03	-0.07	-0.07	0.25	0.08	-0.05	0.06
Т+	0.29	0.14	0.21	0.11	0.10	0.22	0.46
З+	-0.33	0.16	-0.26	0.18	-0.10	0.09	-0.33
З-	0.22	0.13	0.08	0	0.27	0	0.07
С+	0.13	-0.28	0.19	-0.21	-0.01	-0.08	0.09
С-	0.28	0.13	0.17	0.01	0.32	0.05	0.17
Н	-0.69	-0.34	-0.67	-0.47	-0.39	-0.57	-0.19
РРП	-0.19	-0.18	-0.04	-0.21	-0.37	-0.06	-0.18
ВН	-0.54	-0.24	-0.62	-0.26	-0.39	-0.55	-0.60
ПЖЯ	0.10	-0.28	0.28	0.04	-0.29	0.10	-0.03

Табл. 2.2 Обчислені коефіцієнти кореляції Пірсона за Шкалою рівня суб'єктивного контролю (РСК)

У кореляції Пірсона **P (p-value)** — це ймовірність того, що отримане значення коефіцієнта кореляції виникло випадково, за умови, що реального зв'язку між змінними немає (тобто, **H0: r = 0**).

Оцінювання статистичної значущості коефіцієнтів кореляції зазвичай здійснюється за р-значенням.

- Якщо **p < 0.01**, то кореляція вважається дуже значущою.
- Якщо **p < 0.05**, то зв'язок є статистично значущим.
- Якщо ж **p ≥ 0.05**, то немає підстав вважати виявлений зв'язок значущим на обраному рівні довіри.

Такий підхід дозволяє оцінити, наскільки отримані кореляції можна вважати неспроста виявленими, а не випадковими.

Шкала	Позит. відн.	Автономія	Управ. сер.	Особ. ріст	Цілі в житті	Самоприйняття	Псих. благ.
Г+	0.874	0.784	0.007	0.435	0.738	0.015	0.015
У+	0.349	0.858	0.873	0.858	0.791	0.658	0.834
Т+	0.566	0.213	0.076	0.278	0.093	0.023	0.063
З+	0.010	0.026	0.004	0.011	0.013	0.010	0.003
З-	0.153	0.926	0.323	0.122	0.049	0.123	0.154
С+	0.551	0.645	0.406	0.826	0.623	0.266	0.709
С-	0.152	0.314	0.098	0.155	0.038	0.106	0.055
Н	0.343	0.013	0.037	0.101	0.003	0.027	0.010
РРП	0.242	0.923	0.795	0.825	0.785	0.630	0.792
ВН	0.392	0.093	0.260	0.168	0.007	0.018	0.026
ПЖЯ	0.048	0.151	0.285	0.845	0.457	0.158	0.226

Табл. 2.3 Обчислені результати P (p-value) у кореляції Пірсона за Шкалою психологічного благополуччя (ШПБ)

Шкала	Інтернальність	Досягнення	Невдачі	Сім. відн.	Вироб. відн.	Міжособ.	Здоров'я
Г+	0.602	0.758	0.862	0.517	0.601	0.412	0.746
У+	0.913	0.736	0.735	0.230	0.679	0.835	0.763
Т+	0.157	0.457	0.263	0.580	0.635	0.260	0.009
З+	0.099	0.369	0.223	0.322	0.691	0.674	0.099
З-	0.287	0.448	0.684	0	0.142	1	0.744
С+	0.509	0.093	0.302	0.337	0.957	0.806	0.697
С-	0.108	0.458	0.270	0.979	0.080	0.804	0.275
Н	0.000	0.051	0.000	0.010	0.027	0.002	0.370
РРП	0.359	0.395	0.879	0.290	0.029	0.793	0.304
ВН	0.001	0.148	0.000	0.108	0.026	0.001	0.000
ПЖЯ	0.559	0.046	0.047	0.841	0.085	0.627	0.844

Табл. 2.4 Обчислені результати Р (p-value) у кореляції Пірсона за Шкалою рівня суб'єктивного контролю (РСК)

Отже, після проведення кореляційного аналізу Пірсона і групування результатів, я дійшла до таких результатів:

1. За умови наявності гармонійного стилю виховання, який спостерігався у 8% батьків, діти демонструють високі показники автономії, а також значущі позитивні кореляції з такими компонентами, як управління середовищем, особистий ріст, наявність життєвих цілей, психологічне благополуччя, інтернальність у сфері досягнень і невдач, а також у контексті сімейних, виробничих та міжособистісних стосунків. Інші показники також мають позитивний напрямок зв'язку та наближаються до високого рівня, що свідчить про загальну позитивну динаміку впливу гармонійного стилю виховання на психологічний стан та особистісні характеристики підлітків.

2. У випадках, коли у батьків домінують риси стилю виховання, пов'язані з мінімальністю санкцій (С-) та недостатністю вимог і заборон (З-) — що характерно для 28% досліджуваних — у підлітків простежуються переважно високі показники за шкалами позитивних відносин, особистого

зростання, загального рівня інтернальності, а також інтернальності в сферах досягнень, невдач та виробничих стосунків. Інші показники також знаходяться на високому або наближеному до середнього рівні. Варто зазначити, що в одному з випадків поєднання С- і З- з надмірною опікою (У+) мало негативний вплив на міжособистісні відносини, зумовлюючи їх низький рівень. Загалом, дана група демонструє стабільно високий рівень автономії, що свідчить про позитивну кореляцію м'якого стилю виховання з розвитком самостійності у підлітків.

3. У батьків, які мають у своєму вихованні такі риси, як надмірність вимог-заборон (З+) і гіперпротекцію (Г+), такий стиль виховання складає 20% вибірки і діти мають вже менш позитивні показники. У всіх підлітків простежується низький рівень управління середовища, самоприйняття, психологічне благополуччя, але високі показники у сфері досягнень, невдач і виробничих відносин, але шкала автономії та загальний бал інтернальності мають середні показники. Дійсно простежуються спільні тенденції, адже показники дітей співпадають між собою, що свідчить про те, що стиль виховання дійсно має вплив на рівень автономії та загального психологічного благополуччя підлітків.

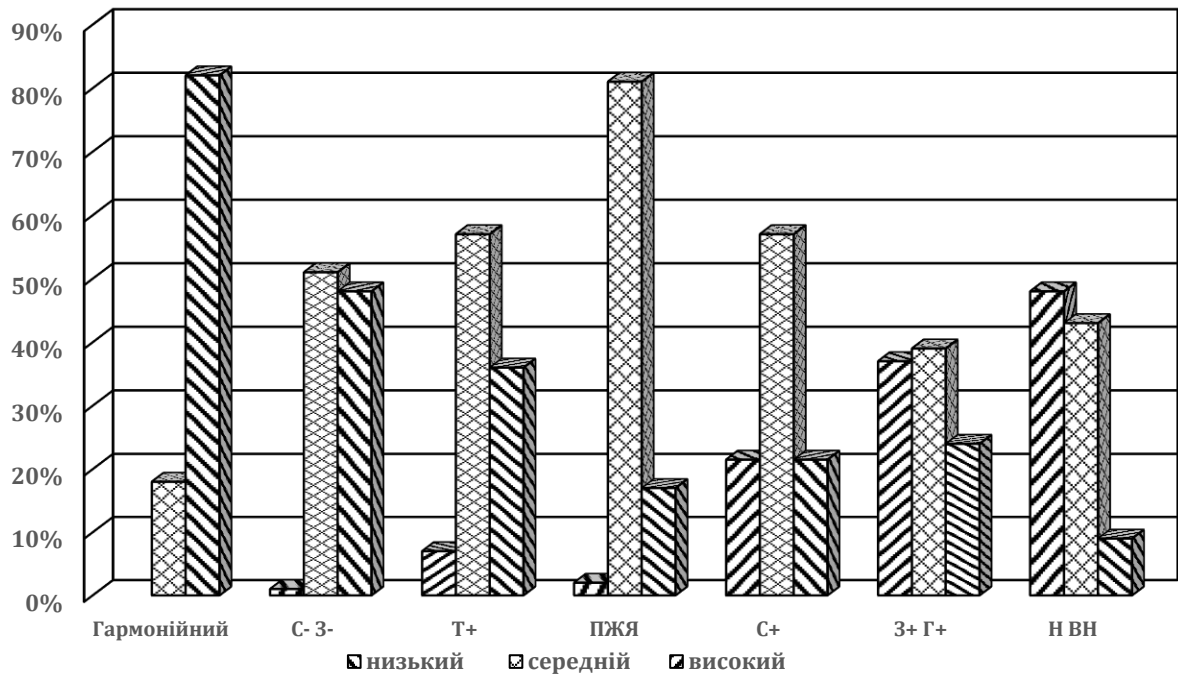
4. У підлітків, чиї батьки у вихованні надають перевагу жіночим якостям (ПЖЯ), що становить 12% вибірки, спостерігаються спільні психологічні особливості. Зокрема, зафіксовано середній рівень за такими шкалами, як позитивні відносини, управління середовищем, особистий ріст, цілі в житті, самоприйняття та загальне психологічне благополуччя. Водночас сфери невдач і виробничих відносин демонструють високі показники. Низьких значень за жодною зі шкал серед цієї групи виявлено не було, що свідчить про певну емоційну стабільність та позитивний вплив відповідного виховного підходу.

5. У підлітків, чиї батьки застосовують стиль виховання з надмірністю вимог-обов'язків (Т+), який становить 8% вибірки, спостерігаються високі значення за шкалами автономії, досягнень та виробничих відносин. Інші

показники — зокрема управління середовищем, особистий ріст, цілі в житті, самоприйняття, загальний рівень інтернальності та психологічне благополуччя — мають середній рівень. Водночас в однієї дитини з цієї групи зафіксовано низький показник у сфері сімейних відносин, що свідчить про можливий вплив даного стилю виховання на емоційно-сімейну сферу.

6. У підлітків, чиї батьки дотримуються стилю виховання з надмірністю санкцій (С+), який охоплює 8% вибірки, спостерігаються переважно середні показники за такими шкалами, як автономія, цілі в житті, особистий ріст, загальне психологічне благополуччя, а також за шкалою здоров'я та хвороби. При цьому рівень самоприйняття у респондентів коливається від середнього до низького, а в сфері сімейних відносин відзначено знижений рівень психологічного благополуччя. Натомість високі значення спостерігаються за шкалами, що відображають здатність критично осмислювати власні невдачі, а також у контексті виробничих відносин, що може вказувати на специфічний вплив цього стилю виховання на формування професійно-соціальної зрілості.

7. У дітей батьків, які використовують нестійкий стиль виховання (Н) у поєднанні з виховною невпевненістю батьків (ВН) складають 16% і мають найнижчі показники, що свідчить про те, що непослідовність дій і виховна невпевненість батьків може мати негативний вплив на рівень автономії підлітків. А саме, можна дослідити тенденцію низьких показників у сфері самоприйняття, мета в житті, психологічне благополуччя, загальний рівень інтернальності, а також у сфері невдач, сімейних відносин і міжособистісних відносинах, середній рівень простежується у сфері позитивних відносин, особистого зросту, і досягнень. Високий рівень, натомість, простежується лише у сфері виробничих відносин і частково у досягненнях.

Рис.2.7 Порівняльний аналіз стилів виховання за рівнем автономії підлітків

Примітка

Гармонійний стиль, С-З- - мінімальність санкцій, недостатність вимог-заборон, Т+ - надмірність вимог обов'язків, ПЖЯ - перевага жіночих якостей, С+ - надмірність обов'язків, З+ Г+ - гіперпротекція, надмірність вимог-заборон, Н ВН - непослідовність і внутрішня невпевненість.

На основі отриманих даних можна визначити ефективність стилів виховання щодо підтримки автономії та психологічного благополуччя підлітків. Найкращі результати показує **гармонійний стиль** — 82% підлітків мають високий рівень розвитку, що свідчить про позитивний вплив емоційної підтримки, поваги та здорового контролю. Далі йде стиль **С-З-** (48% — високий рівень, 51% — середній), де, попри відсутність контролю, діти мають змогу самостійно формувати відповідальність. Стиль **Т+** (потурання) також демонструє позитивну динаміку (36% — високий рівень), хоч і не без ризиків інфантилізації.

Менш сприятливими є стилі **С+**, де спостерігається 57% середніх показників і 21,5% низьких та високих та **З+ Г+**, де лише 24% мають високий

рівень, а до 37% — низький, що свідчить про негативний вплив надмірності вимог, санкцій та гіперпротекції. Стиль **ПЖЯ** має лише 17% високого рівня і вказує на затримку у розвитку автономії, але 81% знаходиться на середньому рівні, що в цілому є нормою. Найгірші показники спостерігається у стилі **Н** та **ВН** (непослідовність і внутрішня невпевненість): лише 9% — високий рівень, а 48% — низький, що свідчить про тенденцію до низького рівня психологічного благополуччя і автономії.

Отже, гармонійний стиль є найефективнішим, а стиль **Н** у поєднанні з **ВН** — найменш сприятливі для розвитку підліткової автономії.

Висновки до II розділу

У другому розділі моєї дипломної роботи, що була спрямована на дослідження психологічних особливостей автономії підлітків в сім'ях з різним стилем виховання на основі отриманих результатів було встановлено, що найефективнішим виявився гармонійний стиль, оскільки саме в цій групі підлітки продемонстрували високий рівень автономії, управління середовищем, особистого зросту, цілей у житті та психологічного благополуччя, а саме 82% і 18% середнього рівня. Такий результат можна пояснити збалансованістю між емоційною підтримкою і вимогливістю, повагою до особистості дитини та емоційною підтримкою, що сприяє її самостійності і внутрішній стійкості. Другою за ефективністю є група батьків зі зниженими вимогами та санкціями (**С-3**), де діти мають переважно високі показники автономії, позитивних відносин та інтернальності (48% високого рівня і 51% середнього). Незважаючи на відсутність жорсткого контролю, діти почуваються впевнено і проявляють самостійність, хоча у деяких випадках надмірна м'якість може знижувати навички соціальної відповідальності. До помірно ефективних стилів належать стиль із надмірними вимогами-обов'язками (**Т+**, 57% середнього рівня і 36% високого). На думку Рудольфа Драйкурса, перенесення відповідальності з батьків на дитину призводить до

передчасного формування «дорослих» рис у підлітків і до емоційного дистанціювання. Рекомендації: врівноважити обов'язки дитини з рівнем її психосоціальної зрілості, підтримувати її емоційно, а не лише функціонально. У стилі з перевагою жіночих якостей (ПЖЯ, 81% середнього і 17% високого) спостерігається загальний середній рівень благополуччя без серйозних негативних проявів, але і без вираженої автономії, що може бути наслідком надмірної опіки та недостатнього розвитку відповідальності. Це узгоджується з ідеями А. Адлера, який підкреслював важливість балансу між підтримкою і стимулюванням до зусиль. Рекомендації: посилити акценти на стимуляцію ініціативності та самостійного планування майбутнього. Стиль з надмірними санкціями (С+, 51% середнього і 21,5% низького і високого) дає середні результати за більшістю шкал і знижене самоприйняття, що може бути пов'язано з надмірною критикою з боку батьків і недостатньою емоційною підтримкою. Це підтверджує дані Лоуренса Стайнберга, який вважав надмірну жорсткість у вихованні однією з причин формування залежних і тривожних моделей поведінки у підлітковому віці. Тому рекомендується зменшити кількість каральних заходів, замінити їх на конструктивний зворотний зв'язок і розвиток довірливого емоційного контакту. Менш ефективним виявився стиль із надмірними заборонами і гіперопікою (З+ Г+, 39% середній, 37% низький і 24% високий) — діти з такою виховною моделлю мають низький рівень самоприйняття, управління середовищем та благополуччя, що, ймовірно, обумовлено обмеженням ініціативи, надмірною залежністю від батьків і браком досвіду самостійного вибору. Це узгоджується з висновками Е. Г. Ейдемільера та В. В. Юстицькіса, які зазначали, що надмірний контроль обмежує розвиток суб'єктності дитини, її здатності до самостійного прийняття рішень. Рекомендації в такому випадку мають на меті зниження гіперконтролю, підтримку ініціативи підлітка та надання йому можливості приймати самостійні рішення в межах безпечного середовища. Найменш ефективним стилем є нестійке виховання у поєднанні з виховною невпевненістю (Н ВН, 48% низьких показників, 43 середніх і всього лише 9%

високого), де спостерігаються найнижчі показники автономії, самоприйняття, цілей у житті, інтернальності, міжособистісних і сімейних відносин. Така виховна поведінка дезорієнтує дитину, позбавляє її стабільності, впевненості та послідовних моделей поведінки, що значно ускладнює формування автономії. Такий результат підтверджує висновки Діани Баумрінд, яка вважала непослідовність у стилі виховання одним з найбільш деструктивних факторів для розвитку зрілої автономної особистості, а також положення Боулбі про зв'язок між непередбачуваною батьківською поведінкою та тривожним типом прив'язаності. Відповідно, основними рекомендаціями для батьків з такою виховною позицією є формування стабільних, прогнозованих взаємодій з дитиною, встановлення чітких меж і послідовність у реагуванні на поведінку підлітка, що сприяє підвищенню його впевненості у собі й рівні внутрішнього контролю.

Узагальнені результати емпіричного дослідження засвідчують, що стиль батьківського виховання виступає одним із ключових психологічних чинників (предикторів), що детермінує рівень розвитку автономії в підлітковому віці. Отримані дані корелюють із положеннями сучасних вітчизняних і зарубіжних наукових концепцій.

ВИСНОВКИ

У результаті виконання мною дипломної роботи на тему «Психологічні особливості автономії підлітків в сім'ях з різним стилем виховання» було успішно реалізовано поставлену мету та вирішено чотири основні завдання, що дозволило мені комплексно дослідити взаємозв'язок між стилем батьківського виховання та розвитком автономії в підлітковому віці.

1. Під час аналізу наукових джерел мною було виявлено, що автономія розглядається як здатність особистості до саморегуляції, самовизначення, самостійного прийняття рішень та незалежності від зовнішнього контролю. Визначено, що формування автономії є ключовим психологічним завданням підліткового віку. Було проаналізовано підходи до класифікації стилів виховання, зокрема виділяють демократичний (авторитетний), авторитарний, ліберальний (потуранливий), байдужий та гіперопікаючий, а також їх вплив на особистісний розвиток дитини. Особливу увагу, у своїй роботі, я виділила концепціям Д. Баумрінда, М. Раттера, А. Адлера, Л. Стайнберга та інших авторів, які, в цілому, підкреслюють роль батьківської чутливості, емоційного контакту, вимогливості й послідовності у формуванні зрілої автономії. Таким чином, теоретичне підґрунтя дослідження підтвердило, що стиль виховання є доволі важливим чинником, що безпосередньо впливатиме на формування більш автономних якостей підлітка.

2. У межах другого завдання мною було проведено емпіричне дослідження з використанням валідних психодіагностичних інструментів, які дозволили об'єктивно оцінити стиль виховання батьків і рівень автономії підлітків. Зокрема, я застосувала методику «АВС-аналіз сімейних відносин» (Ейдеміллер, Юстицкіс), яка дозволяє охарактеризувати стиль сімейної взаємодії, а також опитувальник рівня суб'єктивного контролю (Бажин) для виявлення локусу контролю у підлітків як одного з ключових компонентів автономії. Додатково я використала шкалу психологічного благополуччя (К.Ріфф), яка дозволила оцінити емоційний стан, самооцінку, відчуття

цілісності та рівень довіри. Дослідження охопило підлітків із сімей із різними стилями виховання, що дозволило порівняти ці групи між собою. Результати статистичної обробки показали, що підлітки, виховані в умовах гармонійного, послідовного та демократичного стилю, мають вищі показники автономії, внутрішнього локусу контролю, позитивної самооцінки та психоемоційного благополуччя. Натомість підлітки з сімей з авторитарним, гіперопікаючим або нестійким стилем виховання демонстрували нижчий рівень автономії, більше емоційної залежності, невпевненості в собі, а також тенденцію до екстернального локусу контролю.

3. Третє завдання було присвячене глибшому аналізу того, як саме стиль виховання впливає на окремі компоненти автономії підлітків, зокрема на їх незалежність, психологічне благополуччя, суб'єктивне самопочуття та рівень довіри — як до себе, так і до оточуючих. Мною було з'ясовано, що демократичний або гармонійний стиль виховання формує в дітей почуття впевненості у власних силах, здатність приймати відповідальні рішення, бути активними учасниками соціального життя. Такі підлітки відчують підтримку, але при цьому мають простір для самовираження, що стимулює їхню самостійність. Авторитарне або надмірно контролююче виховання натомість блокує ініціативу, пригнічує почуття власної компетентності, викликає тривожність, інфантильність і пасивність. Підлітки з таких сімей схильні до зниження самооцінки, невпевненості в собі та підвищеної залежності від зовнішніх оцінок. Таким чином, мною було підтверджено, що стиль виховання має не лише безпосередній вплив на розвиток автономії, але й опосередкований — через загальний емоційний клімат у сім'ї, ступінь емпатії, підтримки та довіри між батьками і дітьми.

4. Четверте завдання передбачало дослідження потенціалу для підвищення ефективності виховання підлітків шляхом використання висновків дослідження у практиці. На основі аналізу отриманих результатів були сформульовані конкретні рекомендації для батьків підлітків.

Зокрема, було акцентовано на доцільності створення емоційно

безпечного середовища в сім'ї, що підтримує самостійність підлітка, розвиток навичок відповідальності, вміння робити вибір і брати на себе наслідки рішень. Підкреслено важливість послідовності у вихованні, поєднання контролю з довірою, відкритої комунікації з дитиною. Зазначено, що навіть за наявності менш оптимального стилю виховання батьки можуть поступово змінювати стиль взаємодії, орієнтуючись на потреби дитини, що дає змогу позитивно впливати на формування її автономії.

У підсумку, результати мого дипломного дослідження дають змогу зробити такі висновки:

- стиль виховання є значущим чинником, що може мати вплив на рівень автономії підлітка;
- найбільш сприятливим для розвитку автономії є гармонійний (демократичний) стиль, тоді як жорстко-авторитарні або нестабільні стилі гальмують її формування
- автономія підлітка включає емоційний, поведінковий, когнітивний і соціальний компоненти, всі з яких тісно пов'язані з родинною атмосферою;
- результати дослідження мають прикладне значення й можуть бути використані для оптимізації виховного процесу.

Таким чином, поставлена мета дослідження досягнута, а усі завдання реалізовано у повному обсязі. Отримані дані розширюють наукове розуміння взаємозв'язку між сімейними впливами та психологічним розвитком підлітка, зокрема в контексті формування його автономії, що є особливо актуальним у сучасному суспільстві, де зростає значення самостійності, відповідальності та здатності до саморегуляції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Баумринд Д. // У: Ларзелере Р.Е., Шеффілд, Гарріст А.В. (ред.). Авторитетне виховання: синтезування виховання та дисципліни для оптимального розвитку дитини. – Вашингтон, округ Колумбія: Американська психологічна асоціація, 2013. – С. 41–58.
2. Бевз Г.М. Дитина в прийомній сім'ї: нотатки психолога. – Київ: Український інститут соціальних досліджень, 2001. – 101 с.
3. Бех І. Д. *Виховання особистості* : підручник / І. Д. Бех. – Київ : Либідь, 2008. – 848 с.
4. Бондарчук О. І. *Психологія сім'ї* : курс лекцій / О. І. Бондарчук. – Київ : МАУП, 2001. – 96 с.
5. Бурдукало М.М. Автономізація особистості як новоутворення юнацького віку // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. – 2013. – Вип. 18. – С. 112–119.
6. Гендерні аспекти усвідомленого батьківства: навч. посіб. / Т.В. Говорун, В.П. Кравець, О.М. Кікінежді, О.Б. Кізь. – Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2004. – 144 с.
7. Голубєва М.О., Ніколаєнко Є.О., Переверзева Я.В. Психологічні особливості розвитку особистої автономії підлітків // Особистість у просторі проблем ХХІ століття: програма і матеріали науково-практичної конференції, 10 березня 2022 року, Київ, Україна / наук. керівник Чернобровкін В.М.; Національний університет "Києво-Могилянська академія". – Київ: Дірект Лайн, 2022. – С. 49–51.
8. Грінченко Н. І. *Психологія розвитку дитини* : навч. посібник / Н. І. Грінченко. – Київ : Академвидав, 2004. – 320 с.
9. Жилінкова І.В. Проблема визначення поняття «сім'я» за Сімейним кодексом України // Університетські наукові записки. – Хмельницький, 2007. – № 2. – С. 119–126.
10. Заверуха О.В. Проблема автономності у підлітковому віці в працях

вітчизняних та зарубіжних дослідників // Наукові праці МАУП. – 2014. – Вип. 43(4). – С. 219–226.

11.Маккобі Е. Роль батьків у соціалізації дітей: історичний огляд // Психологія розвитку. – 1992. – Т. 28, № 6. – С. 1006–1017.

12.Максименко С.Д. Розвиток психіки в онтогенезі: у 2 т. Т. 1: Теоретико-методологічні проблеми генетичної психології: монографія. – Київ: Форум, 2002. – 319 с.

13.Малер М.С., Пайн Ф., Бергман А. Психологічне народження людського немовляти: симбіоз та індивідуалізація. – Київ: Когіто-Центр, 2011. – 413 с.

14.Методика «Аналіз сімейних взаємин» (АСВ) Ейдемільер Е.Г., Юстицькіс В.В. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://studfile.net/preview/8412655/>

15.Методика «Рівень суб'єктивного контролю» (РСК) Бажин, Є.Ф., Голикіна, С.А., Еткінд, А.М. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.eztests.xyz/tests/personality_bazhin/

16.Некіз Т. Особливості морально-ціннісного розвитку сучасної молоді // *Девіантна поведінка: історія, теорія, практика : матеріали конференції* / за ред. Н. Ю. Максимової, А. М. Грись, О. В. Максима. — Київ, 2021. — С.44–50.

17.Олійник, О. В. Вплив стилю сімейного виховання на формування автономії особистості в підлітковому віці. *Збірник наукових праць ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Психологія*, 2020, № 63, с. 112–121.

18.Офіційний вебпортал парламенту України. – Режим доступу: <https://www.rada.gov.ua/>

19.Павлюк М.М. Самостійність майбутніх фахівців: витоки становлення та перспективи цілеспрямованого розвитку // Актуальні проблеми психології. – 2015. – Т. 9, Вип. 6. – С. 37–44.

20.Панченко Т.І. Виховні системи: навч.-метод. посіб. – Київ: Інститут педагогіки НАПН України, 2012. – 116 с.

21. Система ранньої діагностики відхилень в розвитку особистості : методичний посібник / Н. Ю. Максимова [та ін.] ; за ред. Н. Ю. Максимової. — Київ–Львів : Видавець Вікторія Кундельська, 2021. — 220 с.

22. Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку. — Київ: Основа-Принт, 2009. — 248 с.

23. Станчишин В. Для стосунків потрібно двоє. Київ. ТОВ «Віхола» м.Київ, 2021-274 с.

24. Столярчук О.А. Вплив сім'ї на формування самооцінки дитини // Розвиток особистості в умовах трансформаційного суспільства: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 13 грудня 2012 року). — Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2012. — С. 423–426.

25. Столярчук О.А. Родинні настанови студентської молоді // International scientific periodical journal «The unity of science». — 2015. — V. 2. — Р. 106–109.

26. Ткаченко В.Є. Благополуччя подружніх відносин і його психологічні детермінанти: теоретичний аналіз // Наука і освіта. — 2010. — № 3. — С. 113–118.

27. Шевченко Я.М. Сім'я і сімейні правовідносини в Сімейному кодексі України // Наукові засади та практика застосування нового Сімейного кодексу України: матеріали круглого столу (м. Київ, 25.05.2006 р.). — Харків: Ксилон, 2007. — С. 7–11.

28. Шефер Е.С. Авторитетне виховання через призму двох основних вимірів батьківських стосунків: теплоти/ворожості та регуляції // Психологія виховання. — Київ: Наукова думка, 2005. — С. 142–158.

29. Шкала психологічного благополуччя Ріфф. [Електронний ресурс]. — Режим доступу:

<https://vseosvita.ua/library/skala-psihiologicnogo-blagopolucca-riff-22770.html>

30. Щербина-Прилука В. Особливості рефлексії як чинника девіантної поведінки неповнолітніх в умовах соціальних перетворень // *Девіантна поведінка: історія, теорія, практика : матеріали конференції* / за ред. Н. Ю. Максимової, А. М. Грись, О. В. Максима. — Київ, 2021. — С. 95–102.

31.Юнг К.Г. Архетипи і колективне несвідоме. – Київ: Центр навчальної літератури, 2024. – 120 с.

32.Явтушенко А. В. Навички ХХІ століття та умови їх формування для підлітків. Soft skills – невід’ємні аспекти розвитку та формування конкурентоспроможності сучасних студентів: матеріали науково- 7 практичного семінару (Умань, 11 травня 2023 р.) / [ред. кол. : Сафін О. Д. та ін.]. Умань, 2023. С. 54–58

33.Яцюк М.В. Автономність особистості як індивідуально-психологічна характеристика людини // Наука і навчальний процес: науково-методичний збірник. – Вінниця: ВСЕІ Університет «Україна», 2006. – С. 203–205.

34. Baumrind, D. (1967). Child-care practices anteceding three patterns of preschool behavior. *Genetic Psychology Monographs*, 75(1), 43–88.

35. Candy, P. C. *Self-direction for lifelong learning: A comprehensive guide to theory and practice*. – San Francisco: Jossey-Bass, 1991. – 563 p.

36. Inguglia, C., Ingoglia, S., Lo Coco, A., & Liga, F. (2014). Autonomy and relatedness in adolescence and emerging adulthood: Relationships with parental support and psychological distress. *Journal of Adult Development*, 22(1), 1–13. <https://doi.org/10.1007/s10804-014-9196-8>

37. Leóna, J., & Liew, J. (2017). Profiles of adolescents' peer and teacher relatedness: Differences in well-being and academic achievement across latent groups. *Learning and Individual Differences*, 54, 41–50. <https://doi.org/10.1016/j.lindif.2017.01.009>

38. Maccoby, E. E. (1992). The role of parents in the socialization of children: A historical overview. *Developmental Psychology*, 28, 1006–1017.

39. Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*, 50(4), 370–396. <https://doi.org/10.1037/h0054346>

40. McElhaney, K. B., & Allen, J. P. (2001). Autonomy and adolescent social functioning: The moderating effect of risk. *Child Development*, 72(1), 220–235.

41. Mikami, A. Y., Ruzek, E. A., Allen, J. P., et al. (2017). Perceptions of relatedness with classroom peers promote adolescents' behavioral engagement and

achievement in secondary school. *Journal of Youth and Adolescence*, 46(11), 2341–2354. <https://doi.org/10.1007/s10964-017-0724-2>

42. Nelson, P. (2018). Autonomy and education. *Education and Society*. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190264093.013.173>

43. Tran, S. (2017). *Examining autonomy support, relatedness, and decision making during adolescence in a diverse U.S. sample* [Thesis]. Retrieved from <http://hdl.handle.net/2142/95496>

44. Troy, E. B. (2005). *Fostering autonomy in adolescents: A model of cognitive autonomy and self-evaluation*. Retrieved from <https://www.researchgate.net/publication/254266604>

45. Thorová, K. (2015). *Vývojová psychologie: proměny lidské psychiky od početí po smrt*. Praha: Portál 575 s.

46. Trapková, L., & Chvála, V. (2009). *Rodinná terapie psychosomatických poruch: rodina jako sociální děloha* (2. vyd.). Praha: Portál 224 s.

47. Urban, L., & Dubský, J. (2008). *Sociální deviace*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk 232 s.

48. Vacek, P. (2010). *Morální vývoj v psychologických a pedagogických souvislostech* (3. vyd.). Hradec Králové: Gaudeamus 122 s.

49. Vágnerová, M. (2010). *Psychologie osobnosti*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum 468 s.

50. Večeřa, M., & Urbanová, M. (1996). *Základy sociologie práva*. Brno: Doplněk. (Edice učebnic Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně) 207 s.

51. Výrost, J., & Slaměník, I. (2008). *Sociální psychologie* (2., přeprac. a rozš. vyd.). Praha: Grada. (Psyché) 416 s.